

країнських Соціалістів - Революціонерів.

„Боротьбою здобудем ми право своє!“

Х. Житловський.

Соціалізм і національне питання.

Переклад з російського.

Наклад і друк партійної друкарні.
1915.

Партія Українських Соціалістів - Революціонерів.

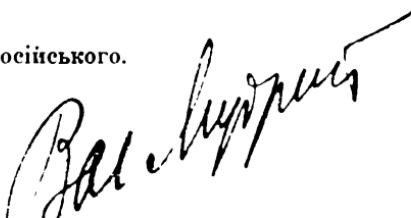
„Боротьбою здобудем ми право своє!“

Х. Житловський.

Соціалізм і національне питання.

Переклад з російського.

Василь Житловський

**Наклад і друк партійної друкарні.
1915.**

Від редакції.

Видавши такі брошури, як „Національне питане в Росії й війна“, „Росія й Україна“, „Українці, Росія й війна“, в яких обговорено її урунтовано самостійницький напрям української політичної думки, що змагає до здобуття державної незалежності для України й українського народу. — могли ми приступити й до видання книжок, що дають погляд на результати, до яких дійшла в національній справі загально-европейська соціалістична думка.

Як відомо соціалізм спочатку мав більше космополітичний, ніж інтернаціональний характер, а пізніше перенявся занадто державно-централізаційними тенденціями й не звертав ніякої уваги або й ворожо відносився до національних питань. Та пізніше практика життя й розвиток національного соціалістичного руху серед „неісторичних“ народів привели до основної реївії в їхній справі утертю соціалістичної теорії. Результатом сеї ревізії була поява цілого ряду основних праць над національним питанем найвизначніших теоретиків сучасного соціалізму. В сих працях виказано всю величевну вагу національного питання для соціалізму й зроблено проби дати його розввання в соціалістичного погляду.

Деякі з сих праць ми й видавмо тепер для українських соціалістичних кругів, щоби вони могли успішніше боротися проти централізаторських тенденцій особливо російської соціальній демократії, для якої новійші здобутки західно-европейської соціалістичної думки в національній справі, між іншим і таких „ортодоксів“, як К. Кавтський, і досище не істнують. Па початок видавмо працю Х. Житловського — „Соціалізм і національне питане“, дві праці К. Кавтського — „Національність й інтернаціональність“ й найновійша — „Національна держава, імперіалістична держава і союз держав“, М. Борисова — „Соціалізм і проблема національної автономії“. Сподіємося однаке, що неважаром видамо й інші, не менше важні, праці інших авторів.

Разом з сими книжками видавмо також праці про національну справу першого й найбільшого доси українського соціаліста, Михайла Драгоманова — „Чудацькі думки

про українську національну справу“ й „Листи на паддні-
прянську Україну“. Написані їй видані вже більше, як
двайцять літ тому, вони вже давно стали бібліографічною
рідкістю, однаке їй доси не перестаріли ся, хоч в богатьох
питанях ми, сучасні українські соціалісти, разом з загаль-
ним розвитком українського національного життя далеко
поступули ся наперед і в національній справі мавмо часто
инші погляди. Тому їй появить ся в нашім видавництві
окрема праця про погляди Драгоманова на національну
справу. Мавмо однаке надію, що виданє їх матиме велике зна-
чіння для нашого національного виховання й думання. Писані
з великою ерудицією й великим фактичним матеріалом, вони
заразом читають ся дуже легко й інтересно. Хай видане
сих праць буде одним з проявів нашого пошанування до
великого українського соціаліста, що був також нашим
учителем.

За редакцію
Микола Залізняк.

Передмова.

Праця, яку предкладаємо читачам, була першій раз друкована по німецьки в журналі „Deutsche Worte“, видаванім у Відні Енгельбертом Пернерстофером, а відтак випущена окремим виданням не на продаж, а для агітації між австрійськими товаришами перед Брюнським партійним відомством, на котрім мали обговорювати національне питання¹⁾.

Принята відомість про до її точки ухвали була в цілковитій гармонії з тими теоретичними поглядами, які містилися й виступалися в отейі праці. На основі тих самих теоретичних думок агітував і автор устно в користь незалежного жидівського соціалізму, між студентською жидівською молодіжю в Швайцарії, почавши від 1889 року.

Друком довелося авторови висказатися в застосуванню до жидівського соціалізму лише в двох-трьох працях — і то дуже не повно. На жаль, і предложенна тепер читачеви робота загально-теоретичного характеру не може вимагати для себе вичерпуючої її питання повноти. Особлива ціль, для якої писалося її, не дозволяла встановляти на її розбором богатство чисто-теоретичних питань, що стоять в безпосередній звязку зі соціалістичною теорією національності, і ввійти в більше подрібній аналіз конкретних питань боротьби поодиноких народів за їх національну самостійність і незалежність — в точки погляду міжнародного соціалізму. Найменше могли ми в ній заняти ся дослідом питань жидівського національного відродження й оцінкою тої ролі, яку повинен відіграти в тім відродженню жидівський пролетаріят і жидівська соціалістична інтелігенція. Тому предметови гадаємо посвятити окремий подрібній розвід.

Не дивлячися на всі ті важливі недостатки статті „Der Sozialismus und die Nationalitätenfrage“, автор уважав за корисне обзнайомити з її змістом товаришів, що читають по російськи, і дати їм її майже в тім самім виді,

¹⁾ Der Sozialismus und die Nationalitätenfrage. Nicht für den Buchhandel bestimmter Sonderabdruck aus dem August-Septemberhefte 1889 der „Deutschen Worte“.

в якім вона явила ся в німецькій мові. Ми кажемо: „майже в тім самім виді“ тому, що при російській перерібці годі було не внести деяких змін, конечних заради ціли хоча би тільки місцями і не вказувати бодай побіжними почертками звязь загально-теоретичних думок із окремим питанням долі жидівського народу.

Нам дуже жалко, що час не позволяє нам внести в російську перерібку ті доповнення, які-б хотіло ся додати що до питання про територію, в котрім нам довело ся одиночко змінити радикально наші передні погляди. Будучи перед тим рішучим приклонником тої думки, що відрубна територія являється ся лише бажанням, але ніяк не конечним усінням для нормального розвитку народного життя, ми після більше старанного, як нам здається, розгляду доказів *pro i contra*, примушені погодити ся з тими теоретиками національної справи, що бачать у відрубній території *conditio sine qua non* всякого здорового, безперепонного і незалежного, а тим і найбільше цінного для всого людства розвитку кожного поодинокого народу.

На щастя для автора та радикальна переоцінка одної з важійших частин його теоретичних поглядів ніяк не йде врорвіз цілою системою його поглядів, яка показується ся, при близшім розгляді справи, цілком правильним і поєднаним висновком тої теорії соціалістичного інтернаціоналізму, якого проявленню посвячена наша праця.

X. Житловський.

Ньюорк
Листопад 1904.

Перший розділ.

Кожде суспільне питання одержує ріжкий звук і вимагає неоднакового рішення, дивлячи ся після того, яка суспільна група підносить його, і які вона має при тім інтереси.

Національне питання не являється ся виїмком з того загального правила. Ще довго перед тим, як його піднесли політичні партії і міжнародна дипломатія, воно існувало як питання внутрішньої адміністративної управи, особливо в країнах з мішаним етнічним складом населення. Бюрократичний механізм багатьох європейських країв, вимагаючи робити після того самого шаблону, мусив стрічаючи ся з етнічними окремішностями поодиноких областей і так чи інакшо числити ся з сим фактом. Для бюрократії виникало національне питання і його істота полягала в слідуючім: чи можливо, і в якій мірі можливо так застосу-

вати до тих „проклятих інородців“ поодинокі частини адміністративного механізму, щоби не було з того шкоди для найважніших чеснот бюрократичного режиму: всеневідмінного підпорядкування і браку всяких зайдів конфліктів з тими, ким рядить ся.

Дивлячи ся після держави і після політичного або культурного рівня розвитку, на якім були народності, що входили в її склад, пробували в ріжних часах ріжних метод для рішення „національного питання“, котрих ціль була майже всюди та сама: в одного боку задержати в повній нетикальності принцип адміністративного вмішання в усі обяви життя, а в другого — можливо найліпше обминати надто острі поступки і заходи, що могли би викликати поважний опір з боку виявленого в опіку інородного населення.

Розуміється, що найкрасшим рішенням національного питання з погляду інтересів бюрократії було би те, яке давало би гарантію, що в ближайші або дальші будучності прийде до цілковитого злиття всіх ріжних народностей в пануючу націю і в наслідок того зникли би ті внутрішні суперечності, в які попадає бюрократія в подібних країнах.

Цілком інший змисл мав національне питання для тих поступових партій сучасності, що поставили собі ціль довести широкі народні маси до вселюдської культури до самостійного рішення всіх питань, що виникають в їх розвитку. Тут не розходить ся вже о те, як найліпше поділити поодинокі країни, і які адміністративні порядки найбільше придатні для тих країн. Тут розходить ся о те, чи не являється ся необхідною річю, в інтересі поставленого завдання, дати кожному народові, який би він не був малочисельний, право на самостійне політичне і культурне життя, чи не стоять то право в протиєнстві з інтересами найповнішого й найрівномірнішого поступу людекости.

Можливому по нашим силам розробленню того питання присвячуємо ми отсю прощю.

I.

Питання про право кожного народа до самостійного політичного, або, в крайнім разі, культурного життя граво велику роль в усіх національних руках дев'ятнайцятого століття і викликало богату літературу, присвячену його теоретичному розробленню, при чому більшість теоретиків розпадалися на приклонників космополітизму, який відмовляв національним основам всяке культурно-поступове значення, і на приклонників національного пінціпу.

що так само відмовно стояв супроти основ вселюдського розвитку.

Треба визначити, що в національних руках дев'ятнадцятого століття виходили на яву дві суперечні течії, охоплені однаково одним загальним ім'ям національного руху. Одна течія, наприклад, пансловістична або пангерманістична, мала за ціль зведення в одну державну цілість споріднених між собою народностей. Друга течія, як наприклад, польська в Росії, новокельська в Англії, новопровансальська у Франції й українська в австрійській Польщі, була і є пересякнена цілком противним мотивом — забезпечити автономію кожної поодинокої народності і захистити її від замахів одної чи другої великої нації, що змагає загарбати її і висилковати її в собою.

Розуміється, що і теоретичне обосновання цих суперечніх течій „національного“ руху мусіло опирати ся на цілком відмінних теоретичних доказах. Автономічна течія поодиноких народів виводила проти „націй“, що напосіли ся на їх самостійність, приблизно ті самі докази, якими користувалися посідані в своїй боротьбі з космополітизмом. І навпаки, паннаціоналістичні теорії покликалися в своїй боротьбі проти автономістичної течії майже на ті самі докази, за помічю котрих гадав космополітизм доказати нестійність національного прінципу.

Для космополіта нема Німців, Французв, Славян і т. д.: він знає лише людство. Паннаціоналіст ставить ся на подібне становище і не допускає істновання Поляків, Росіян, Чехів, Баварців, Прусаків: для него вони Славяни або Німці. З другого боку вважає паннаціоналіст людство пустою абстракцією тому, що в дійсності є лише конкретні національності: Славяни, Германці і т. д. Цілком так само уважає „сепаратист“ Славян, Герман і т. д. лиш пустими абстракціями тому, що в дійсності існують лише поодинокі народності: Росіяни, Поляки, Чехи, Прусаки, Баварці і т. д.

„Нема людства: є лише нації“, каже паннаціоналіст.

„Нема націй: є лише народності“. каже сепаратист.

Народності, то засуджені на зникнення, випадкові, несущі відміни нації,“ відповідає „сепаратистови“ націоналіст.

„Нації і народності, то ніщо більше, як засуджені на загибель, випадкові, несущі види людства“. заглушиє своїм голосом ті голоси космополіт.

Таким чином ми маємо при осуді національного питання справу з двома суперечними засадами: космополітизмом, що визнає єдність людського роду і жде злиття всіх народів в одну цілість, і „сепаратизмом“, що виходить з

факту існування окремих народностей і полішає їм самостійне існування. Паннаціоналістична теорія, що стоїть по середині між ними, в дійсності не являється їх синтезом, і як всяка посередня теорія, відіграє вона роля летучої миши у війні птахів і мишей.

Дійсний синтез цих двох супереччих засад лежить, на нашу думку, в принципі міжнародності, проповідуванім сучасним соціалізмом.

Довгий час вливався на жаль той принцип в космополітизмом. Не лише його противники, але й офіційльні його оборонці підчеркували його суперечність в націоналізмом, в той сам час, коли друга його сторона — його суперечність в космополітизмом — стояла цілком в тіні й ані одним слівцем не споминала ся.

В соціалістичнім таборі ся справа взяла тепер цілком інакший оборот. В послідніх часах все частіше й уперетійше чують ся голоси за признанням справедливих жадань національного принципу і погодженням їх з поступовими жаданнями суспільного життя. В соціалістичній пресі західної Європи стрічаємо тепер на кождім кроці гадку, що національність і соціалістичний ідеал ніяк не стоять в не-примиримі ідейнім антагонізмі, і, при відомих обставинах, можуть цілком і повинні йти поруч. Не тяжко було бы навести цілий ряд виників з німецького „*Vorwärts-a*“, австрійської „*Arbeiter-Zeitung*“ і італійської „*Critica sociale*“, — виників із статей компетентних теоретиків і практиків соціалістичного руху, що не дають сумніву в тім, що в національному питанні тактика соціалістичних партій, які все признавали принцип міжнародності, сильно змінила ся в користь признання національних засад. Наводимо лише слова Е. Нернерсторфера, які він сказав на віденськім соціально-демократичному з'їзді 1897. р., що стрінули ся з голосним одобренням з боку всіх присутніх делегатів австрійської робітничої партії. „Дванацять літ тому навад, говорив він, пересякла була вся соціальна демократія безпільним і бездушним інтернаціоналізмом, тепер стоїть вона цілком на основі реалістичного інтернаціоналізму... Наша дорога веде не від гуманності через національність до безпільності, але від безпільності через форму національності до гуманності. Нації повинні бути подібні до цвітучого саду, в котрім ріжні цвіти втішають вір... Скорі, надію ся, запанує переконання, що можна бути дуже добрим Німцем, славним Італійцем, добрим Славянином і в той сам час також пристрасним пріклонником інтернаціональної соціальної демократії¹⁾.

1) „*Vorwärts*“, 1897, ч. 139.

Надія, висказана Пернерстофером, без сумлів близька до здійснення. А все ж таки стрічають ся ще й тепер в рядах соціалістичної партії нерідко люди, що бачать в тій новій тактиці що до відношення до національного питання не цілком цирій компроміс з лихою дійсностю. — компроміс, що йде в розріз із засадами інтернаціоналізму, що звікається ся тих засад вадля одних або других тичасових успіхів.

Такий погляд на нову тактику вдається нам дуже мильним. Інтернаціоналізм, в суті своїй науки, однаково суперечний як з націоналізмом, так і з комополітізмом. Ідеалом космополітизму являється ся зникнене всіх національних ріжниць, і будуче людство представляється ся йому у виді конгломерату поодиноких індівідуів, коли натомість прінцип міжнародності оснований на думці про братство народів, в цього абсолютно не слід дуб, щоби один брат бу похожий на другого брата, як одна капля води до другої. Що більше, інтернаціоналізм має в націоналізмом той самий основний прінцип: право народів на самоозначення. Ріжниця. — і глубока ріжниця. — між ними та, що націоналізм бачить в кождім народі самостійну, замкнену цілість, що повинна виступати в відношенню до других народів як незалежна одиниця.

Свої відношення до других народів може кождій народ уладнати лише руководячи ся свою волею, своїми інтересами. Вінна і мир залежні від суверенного рішення самого народа. Се те само становище „*laisser faire, laissez aller*“, лише перенесене з царини міжіндівідуальних в царину міжнародних відносин. Результатом цього погляду являється ся щось антологічне до результатів „*laisser aller*“ в суспільному життю: фактичне володіння сильного над слабим і цілковита самоволя в міжнародних відносинах, яку спиняють лише мірковання безпосередньої егоїстичної користі.

Цілком інакше глядить на справу інтернаціоналізм. Для него людство являється ся не конгломератом поодиноких індівідуів, але й не механічною міліаніною цілком незалежних одна від одної націй, а тісною братерською сім'єю народів, в котрій кождий народ являється ся повноправним членом сім'ї, якого інтереси все солідарні з інтересами всіх інших, котрого права йдуть лише до тих границь, що не порушають права других. То не виключає, але противно, містить в собі вимогу, що поодинокі особи, що творять народ, повинні бути переняті свідомістю своєї приналежності до него, свідомістю своєї національної відмінності від всіх інших.

Таке розуміння інтернаціоналізму не являється ся довільним і ніяк не подиктоване опортуністичною потребою застосо-

сування до пануючих обставин. Таке розуміння представляє собою його правдивий змисл. О тім можна переконати ся хоча би в того факту, що знаменита „Міжнародна Асоціація Робітників“, такзваний „Інтернаціонал“, котрого компетентність в справах інтернаціоналізму ніхто не схоче оспорювати, розумів свій основний прінціп міжнародності не інакше, як лише в зміслі синтезу націоналізму і коемополітизму.

Тому, що відношення сеї першої міжнародної партії має глибоке прінципіальне значіння, повинні ми застновити ся над ним трохи подрібніше.

II.

Необхідність перейти від національних границі і надати робітничому рухові міжнародний характер бачили публіцисти Інтернаціоналу в тісній міжнародній звязі економічних інтересів.

„Робітниче питання, — писав офіційний орган Міжнародної Асоціації Робітників“ видаваний в Женеві, „Der Vorbote“ („Передвестник“). — робітниче питання, саме тому, що воно стоїть в тісній звязі в економічними обставинами всього світа, не може бути місцевим або національним питанням, але повинно бути міжнародними“. Так, як поодинока держава, навіть наймогутніша, не в стані перестроїти своїми власними силами соціальні відносини, покласти в основу їх робітничу силу, замість грошової влади, так не може бути національного соціалізму, так може бути лише міжнародний соціалізм, котрого основний прінціп містить, розуміється ся, в собі братерство і мир між народами.¹⁾

Але той міжнародний союз не вимагав в жадіні разі, щоби національні завдання поодиноких народів були відверті на другий план.

„Міжнародне робітниче питання.“ читаемо ми у „Vorbotе“. „має всюди свою передпосилку, свободний і цілковитий національний розвиток“.²⁾

„Кожда нація повинна в себе дома обчистити свій поріг, то в передусім рішити своє національне завдання.“ що містить ся „в політичній свободі внутрі і національної самостійності на він“.³⁾

Рішення національного завдання являється ся непереднім услів'ям братерства народів.

1) Der Vorbote, Zentralorgan der Sektionsgruppe deutscher Sprache der I. A. A., redigiert von Joh. Philipp Becher, 1866, ч. 1.

2) Там же, 1868, ч. 8, ст. 120.

3) Там же, 1866, ч. 2, ст. 170. „Суверенітет народу,“ кажеться ся там же, „лежить в тім, що народ належить сам собі.“

„Для того, щоби рух цілості не мав пізнення і застановок, і противно, щоби він був під впливом побуджуючого і зміцнюючого суперництва, треба, щоби кождий член тої цілості (поодинокий нарід) був при повному здоровлю і при повній енергії; і тому, що той член є не лише тілесним, але і духовно-моральним сестром, він мусить бути в стані обстоювати свою честь і гідність, свою значущість і вплив.“¹⁾

„Бо союз народів є союз рівноправних членів. Федерація рівно свободних колективностей“ Тому, „жадна нація не повинна мати жадної іншої переваги, окрім тої, що признається їй, завдяки її знанню і діяльності, її інтелектуальній і матеріальній роботі в царині творення мирної культури.“ „Навіть найменша національність повинна все мати забезпечено свободне і самостійне існування.“²⁾

На другім місці читамо: „Кожда національність, як органічна складова частина великої сім'ї людства, повинна відповідно до своєго темпераменту, до своїх спосібностей і природних продуктів своєї країни, внести свою відповідну частину до загальної культури. І завдання Міжнародної Асоціації Робітників лежить саме в тім, щоби бути посередником між духовими, моральними і тілесними потребами народів і щоби їх гармонізувати.“³⁾

„Vorbote“ приходить навіть до твердження, що при сучаснім ладі національності нік не відповідають ідеалу нації, і що на робітничий рух припадає тепер завдання, вділенити той ідеал. „Було би то,“ каже він, „грубою фікცією бачити при теперішніх обставинах в народі, нації, справдішне колективне сество, тому, що тепер представляє нарід покищо лише конг'юмерат складових частин якого колективного сества... Тому можна сформулювати основну ціль робітничого руху коротко в слідуєчім реченню: він змагає перевести всю суспільність із пасивного стану механізму в самодіяльний стан орг'анізму.“⁴⁾

Не треба нам наводити ще виписків, щоби доказати, що для публіцистів офіційального органу Інтернаціоналу прінцип інтернаціоналізму цілком не був тотожний з космополітизмом. Зазначимо лише, що публіцисти „Vorbote“ були зовсім свідомі того факту, що їх становище цілком противне як до націоналізму, так і до космополітизму. Космополітизм уважали вони продуктом ліберальної

1) Там же.

2) Тамже, 1868, в статті „Zur Erklärung unserer Aufgabe“.

3) Там же.

4) Тамже, 1870, ч. 3, ст. 35.

буржуазії, що „здобувала собі свій космополітичний дільном на світовім ринку,”¹⁾ а націоналізм лічили продуктом феодального юнкерства. З другого боку, на загальнім відборі женевських робітників, що говорили по німецьки, рішено одноголосно, „заявити святочно всему мірови,” „що політичний націоналізм — расовий прінцип — стоїть в суперечності зі соціальним гуманізмом — прінципом людства; що не повинно бути жадних інших природних границь, окрім мови, жадної іншої окремішності, окрім той, яка витворюється продуктами загальної літератури, і жадних інших народних цілей, окрім добробуту всього людства.”²⁾

„Кождій народ, вкладає відповідно до своєго темпераменту, клімату і продуктів своєї країни свою відмінну від інших частину до загальної культурної скарбниці. і саме та ріжноманітність в творчості робить можливим витворення одної і гармонічної цілості.”

В повній вгоді з тими прінципіальними заявами було і то становище, яке публіцисти Інтернаціоналу лічили своєю повинністю заняти відносно національних рухів того часу.

„Ми будемо помагати лише тим національним амаганням,” писав той же „Vorbote“, що мають за свою ціль повну свободу, самоетічність і рівноправність у єїх, щоби можна було включити кождий народ, як рівноправного органічного члена людства, в загальну свободну федерацію.³⁾

Такі були прінципи Міжнародної Асоціації Робітників, і тим прінципам відповідала цілком і практика. Всюди, де який-будь народ боровся за свою незалежність, міг він числити на симпатії й можливу поміч Інтернаціоналу. Богато національних рухів того часу мали своїх горячих приклонників і в Генеральній Раді, і в окремих секціях.⁴⁾

Рух Феніїв в Англії, римське повстання і справа польського визволення мали однаково рішучих приклонників як в Генеральній Раді, так і в окремих секціях.

Зазначуємо також основний прінцип внутрішньої організації Інтернаціоналу, що цілком гармоніював з вищеперечисненим поглядом і що зважався як прототип будучої

1) Тамже, 1866, ч. 2.

2) Тамже, 1871, ч. 3.

3) Тамже.

4) Подробно про це гляди „Vorbote“, 1866, ч. 11, ст. 165; 1867, ч. 2, ст. 30; ч. 6, ст. 92—93 і ч. 12, ст. 189.

організації народів.¹⁾ Коли пропаганда звертала ся до пролетаріату всіх країв, то організація числила ся з пролетаріатом усіх мов. Всюди, де лише поаволяли на то обставини, центральні управи творили секції, що говорили тою самою мовою. Принцип державності і теріторії робив місце національному і культурному прінципові мови, що в організації Інтернаціоналу найповнішее забезпечував національні інтереси ріжких частин пролетаріату. В „меморіалі центрального комітету німецької мови“, переданім 1869. р. німецькому соціально-демократичному з'їзду в Айзенах, читавмо: „Круг діяльності центрального комітету якої-небудь національності не обмежається ся сферою якої-будь держави, але переходить і на другі держави, відповідно до уживання німецької мови“.²⁾ „Загальний німецький союз робітників“ в Нью-Йорку і німецька секція в Сан Франциско були підчинені „Центральному комітетови німецької мови“ (Centralcomit  deutscher Zunge), а осідком в Женеві.

Із відношення брюссельського з'їзду Інтернаціоналу 1869. р. до флямандського руху і флямандської мови можна також легко вивести його прінципіальне відношення до всіх так званих „маловартних“ народів і мов. На тім конгресі користувала ся флямандська мова повним правом горожанства. Бельгійський референт делегації, відомий де Паан констатував з радістю, що флямандські орієні робітничої преси все більше і більше розвивають ся і завойовують почесне місце народній мові, яку благородно поліпшила без уваги буржуазія, що говорила по французьки.

Із всого сего випливає, що міжнародний прінцип Інтернаціоналу годі назвати „безтільним і беакровним“. Противно, нема ані одного справедливого жадання національного прінципа, що не був би признаний програмою Міжнародної Асоціації Робітників. Право навіть найменших національностей на свободій, самостійних національний розвиток, жадання, щоби кождий член великої сімї людства окружений був „честю і гідністю, значіннім і впливом“, і щоби він не змагав ся передусім рішти своє завдання дома („обчистити свій власний поріг“), справдї братерське відношення до всіх національних рухів, що змагали до „повної свободи“, справдї повне любові відношення до „маловартних“ мов, що рвали ся, або підняти ся на вищій культурний рівень. — от не прикрашені познаки інтернаціоналізму, що характеризували Міжнародну Асоціацію Робітників. Запропоноване Нернер-

¹⁾ Там же, 1870, ч. 3, 77.

²⁾ Там же, 1869, ч. 7, ст. 103 і слід.: „Der Wirkungskreis einer nationalen Kontrollbeh rde wird nicht durch Staatsgrenzen beschr nk t, sondern dehnt sich nach dem Gebrauche der respektiven Sprache aus“.

сторфером толкованнє того поняття являєть ся таким чином не „уступкою противникам“, як се сказав на тім віденськім з'їзді, д-р Версталь, але першим кроком до повного переведення відповідних ідей Інтернаціоналу. І всій інші обяві симпатії національному прінципу, які замічують ся в сучасній робітничій пресі західної Європи, означають не відступство від прінципу міжнародності, але його почине повердження.

III.

Іноді вдається нам, що під покришкою старого космополітичного розуміння інтернаціоналізму окривалися і тепер нерідко скриваються як найбільше недвоязичні шовіністичні затії. Так наприклад можна було читати кілька літ тому назад у „*Vorwärts-i*“, центральнім органі німецької робітничої партії, що видавала ся тоді під редакцією покійного Лібкнехта, слідуючи замітні слова: „Німець був усе космополітом, і буржуазійна думка китайсько-національної окремішності могла виринути лише в східно-ельвійських, напів славянсько-козацьких, юнкерських головах. І справді може німецький народ бути гордий на свою еміграційну і кольоніяльну політику... Одна Австрія, завойована у слов'янських і інших напівварварів і здобута для німецької культури, не уступає індійському царству. Або і не уступала би, коли-бі німецький народ не втратив панування в своїй власній країні і завдяки цілому рядови нещастливих обставин, не піддав би під владу князів, що звертали свою увагу лише на самокорисні вузко-династичні інтереси; ані один із них князів не був у стані зрозуміти національний заразом і інтернаціональний напрямок німецького народу. Свою національною кольоніяльною політикою витворив німецький народ в Австрії силу, що при пляновій підмові в боку метрополії володіла би вже тепер цілим балканським півостровом і Константинополем, тим ключем до володіння світом. Ale ніхто у німецьких володарів і так званих державних мужів не мав поняття про ту національно-інтернаціональну кольоніяльну політику“¹⁾.

Одинокий зміс усієї цієї „національно-інтернаціональної“ плутанини містить ся в слідуєчому: Німеччина повинна була вести світову політику, заволодіти балканським півостровом і Константинополем і покінчити по своїому зі „слов'янсько-козацькими і іншими „напівварварськими“ головами... „Бевільний і бевкровний інтернаціоналізм“ („Німець все був космополітом“...) обернув ся тут

¹⁾ Das Auswanderungsgesetz. „*Vorwärts*“ 1897, ч. 85 в 10 цвітня.

цілком несподівано в повнокровний щовініам, а з прінципу міжнародності лишив ся лише один пустий звук.

Національний щовініам, що виступав у виді космополітизму і міжнародності, дав себе в знаки в тій частині німецької робітничої преси, що мусить числити ся в робітничим рухом в пруській Польщі. І в численних прикладів „національно-інтернаціонально космополітичного“ відношення до польських робітників і їх права на самостійній розвиток наведу лише кілька виписків із редакційних заміток „Саксонської робітничої часописи“ до звіту про берлінський партійний з'їзд польських робітників, що відбувся 1897. р. Як відомо, поклала собі польська робітнича партія в Пруссії за ціль, визволити польський народ, що живе під німецьким ярмом, із під економічного і політичного поневолення. Але між польськими робітниками є також напрямок, що отожнює інтернаціоналізм з космополітизмом і бореться проти національного елементу в програмі польської робітничої партії. Редакція „Саксонської робітничої часописи“, очевидно, співчуvalа тоді в тою антінаціональною течією і оздобила тому звіт про сей з'їзд влюстровими замітками на адресу „націоналістів“. То і зрозуміле й кінець-кінцем простиме. Але звіт вачіпив факти, що німецькі соціальні демократи в богатих містах глядять дуже неохотно на польську агітацію. Так наприклад, жалувалися члени партії з Франкфурта над Одрою на бранденбурськім з'їзді на польську агітацію в їх округі, бачучи в ній шкоду для німецької партії. Ся обставина дала „Саксонській робітничій часопис“ привід до слідуєчої замітки: „Таким чином дійшло так далеко, що національна пропаганда тих польських соціалістів починає перешкоджати німецьким членам партії в їх соціально-демократичній агітації! Неважек вони мали-б се терпіти внутрі німецької держави через міжнародну солідарність?!“

Як би редакція тої часописи тоді дійсно розуміла прінціпіальний бік справи і вірно розуміла істоту інтернаціоналізму, для неї не було би тут жадного питання. Німецькі члени партії повинні не лише терпіти ширення ідей польської невалежності між польськими робітниками, але повинні би були всіми способами помогати своїм польським товаришам в ширенню тих ідей, коли для німецьких робітників слова „міжнародна солідарність“ не переставляють справді „давенікіт міди й бренькіт цимбалів.“

Наведена вище редакція пішла ще даліше в нарушенню прінципу міжнародного братерства, відмовляючи Полякам право мати свою польську пресу. „В Берліні“, — каже вона, „нема ані одного польського робітника, що не розумів би по німецьки. На що ж там польського листка.

що цяк не може дорівнювати більшим німецьким партійним часописям?!¹⁾

Таким чинам польська соціальна-демократія, найпоступовійша партія польського народу, не має права користати ся своєю рідною мовою для вискання своєго народу для соціал-гетьничих ідеалів тому, що в Берліні в польські робітники, котрі розвуміють по німецьки!

Ясно, що поверховий антінаціоналізм, ще довгий час утотожняв ся в міжнароднім прінціпом, тут виродив ся на практиці в отвертий шовінізм, в явній національний гніт. І се бував справді не лише в Німців, але всюди, де поступові партії пануючого народу боряться зі „сепаратизмом“ пригноблених народностей в ім'я міжнародного прінципу. В Австрії той антінаціоналізм служив довгий час інтересам Німців у їх боротьбі від Словянами, на Угорщині помагав він пануванню мадяризму, в Галичині він панував на рахунок гніту Українців і Жидів, у Німеччині він скріпляв „національно-інтернаціональне змагання космополітичного народу“, прогнавши далеко на схід носителів „слов'янсько-козацьких голов“....

Із цього видно, що сучасні європейські соціалісти, виписавши на своєму прапорі ідеал міжнародного братерства, виступали ще цілком недавно на практиці, як чистокровні шовіністи. В послідніх часах справа змінила ся всюди значно на ліпше. Але і тепер ще не піднялося ся розуміння прінципа міжнародного братерства до тої висоти і ясності, на якій була Міжнародна Асоціація Робітників.

Ми не беремо ся тут викладати причини, що донесли до того, що величній прінціп міжнародного права, оголошений інтернаціоналізмом міг вбліднути до того рівнені, що його можна би вмішати з плитким і поверховим космополітизмом. Наше вавдання в тім, щоби доказанійше характеризувати ріжницю між націоналізмом, космополітизмом і інтернаціоналізмом і спробувати захищати послідній прінціп в його двоякій ролі: і як приятеля й оборонця незалежності національностей, і як непримиримого ворога всякого шовінізму.

Розділ другий.

I.

Ріжницю між космополітизмом, націоналізмом і інтернаціоналізмом найкраще пояснити ріжним їх відношенням до національних інтересів. Тому треба встановити ся

1) Там же.

Соціалізм і національне питання. (918)

трохи довше при аналізі тих інтересів. Національні інтереси є передусім певні інтереси суспільного життя.

Коли говорить ся про які-будь інтереси суспільного життя, то під тими інтересами розуміють ся по перше інтереси певних осіб або суспільних груп. Говоримо про інтереси підприємців, духовенства, робітників, короля. Але тим ще не вичерпане значення терміну „інтереси суспільного життя“. Окрім інтересів певних осіб і гуртів, звертає ся також увагу на інтереси певних суспільних функцій, певних загальних обявів людської культури. Таким чином говорять наприклад про інтереси промислу, права, вміlosti, науки, внутрішньої політики.

На перший погляд може вдавати ся, що інтереси суспільних функцій, обявів культури не мають жадної реальної дійсності, коли глядти на них як на ніщо інше, як емпіричні турботи, потреби і вавдание одиць і гуртів. Промисл, правознавство, віра і т. д. являють ся лише виндуманими поняттями, абстраговані з окремих обявів промислового, правного, релігійного характеру, — обявів, що виступають на він у відповідній діяльності певних одиниць і гуртів. Таким чином вони лише висі категорії кulturalного життя, котрого зміст означається цілком діяльністю поодиноких осіб. Інше в них, в тих особах і їх діяльності, направленої на вадовольнене їх матеріальних або ідеальних потреб, лежить бетво інтересів суспільних функцій. Термін „інтереси суспільних функцій“, являється таким чином не цілком докладним виразом; то лише абстрактний термін для конкретних потреб осіб і гуртів і своїм змістом входить ся цілком з тими конкретними потребами.

Але вже щоденний досвід дає пізнати ріжницю між інтересами осіб і інтересами справ, котрим ті особи служать або повинні служити. Так ніхто не буде твердити, що інтереси суддів наприклад все тотожні з інтересами правосудя, або, що інтереси державних мужів все тотожні з інтересами державного життя. Так само мається річ із поглядом, що інтереси промислу і промисловців, вміlostей і художників, педагогів і вихованців, науки і учених не все однакові. Навіть емпіричні інтереси монарха не все входять ся в інтересами абстрактного принципу монархічної влади.

Яким же правом ми робимо таку ріжницю? Очевидно, що суспільні функції, або „справи“ не лише абстрактні поняття, що об'ємають загальні познаки, що відповідають конкретним інтересам поодиноких осіб і гуртів. Очевидно, що в основі поняття інтересів суспільних функцій є щось реальне і при тім відрізне від конкретних емпіричних інтересів осіб, що виконують ті функції: інакше год

було би протиставляти інтереси функцій інтересам осіб. Конечно розвяснити собі те реальне щось, щоби зрозуміти суть інтересів всіх суспільних справ і тим самим інтересів „національної справи“.

Щоби відразу схарактеризувати нашу „єретичну“ для нашого часу гадку про те, ми скажемо, що се реальне щось лежить в ідеалах людської культури. Для виснення сей гадки нам треба зробити досить довге відступлення, яке лише з початку здаватиметь ся віддаленем від теми нашої праці. Але справді воно стоїть в дуже тісній і небохідній звязані з інтересуючим нас питанням про національність.

Всі царини культури, як економія, політика, релігія і т. д. безперечно виникли з певних культурних потреб. Відповідні їм людські поступки, саме тому, що вони поступки людей, мають певну ціль перед очима. Так званий „правдивий соціалізм“ Гессе і Грюна говорив правду, коли казав, що всі галузі людської культури треба уважати обявами „суспільної практики“¹⁾.

„З початку було діло“, і діло, діяльність, труд все був і лишить ся перевісним жерелом всякої культури. Повторяемо, всі обяви культури, всі роди і види людської діяльності виникли з певних потреб і мають перед очима певні цілі. В тім легко переконати ся, коли приглянемося найголовнішим галузям культури, до яких можна вистосувати всі обяви суспільного історичного життя.

Мова і письмо явили ся в поєднок потреби способу порозумівання людей між собою.

Техніка ваята в найширшім розумінні того слова, яке обіймає і промисл, має цілю переміну предметів в іншого світа (а тим самим і людського тіла, оскілько воно являється предметом іншого світа) для задоволення ріжнородних людських потреб.

Економічна діяльність придає кождій одиниці ту ролю в суспільних відносинах, яку вона повинна відіграти в однім або другім технічнім процесі²⁾.

Соціальні установи установлюють роди і види розділу добутих продуктів.

¹⁾ „Правдивий“ соціалізм в Німеччині був перед „научним“ і був у тім самім степені „истинний“ як послідній „науковий“. Однаке один і другий богаті на окремі думки і частинні висліди, що на будуче відуть з склад наукової правди. До числа таких думок додаємо і наведену в тексті. Під його впливом твердив і Маркс, що суспільне життя в суті річі практичне. („Das gesellschaftliche Leben ist wesentlich praktisch.“)

²⁾ В термін „економіка“ я вкладаю той зміст, що давий йому К. Марксом в його „Капіталі“.

Правна регламентація обсяга влади поодиноких людей над предметами і людьми.

Політика змагає вести весь процес суспільного життя, в його цілості, і привести до гармонії поодинокій справи.

Наукова діяльність має ціль, дорогою методично правильного розв'язду установляти подібності і різниці, необхідне співжиття і необхідну послідовність у всіх обявах природи, товариства і людської одиниці.

Фільософічне думання займається питанням побудови суцільного світогляду і погляду на життя, гармонійного образу того, що є, і того, що повинно бути, на основі наукою добутих фактів з царини природи, суспільності і людського „я“.

Релігійна творчість, в яких би вона не була формах, установляє те теоретичне і практичне відношення, що повинно бути між людським „я“ і тим світовим первоочином, від котрого залежне кінець кінців людське „я“.

Художня творчість змагає в дорові гармонійного або симетричного віставлення звуків, ліній, образів і красок задовільнити людську потребу краси.

Мораль має за ціль вдійснення в людських думках, чуттях і поступках ідеалу людської достойності, що неодиноко розуміється на неоднакових ступенях розвитку.

Заведення звичаїв і привичок, оскільки воно не диктується вже вже характеризованими потребами, має за ціль установлення певних форм поведіння людей одного в одному і їх гуртування.

Педагогічна діяльність змагає передати молодому поколінню все знання і всі епособності, все традиції культури, добуті або унасліджені старшими поколіннями.

Вкінци історичне життя направлене на частинну і загальну вміну всіх тих родів культурної діяльності.

Тут не треба нам заходити в розвідку питання, як ті відмінні галузі культури обертаються в чинники суспільного поступу, після яких законів доконується їх взаємне ділання і як складається природно дорога безпереривного людського розвитку. Рішення таких питань становить завдання фільософії історії. Для напої спеціальної ціли важно замітити, що все ті головніші категорії культурного життя. — мова і письмо, техніка, економія, соціальні установи, право, політика, наука, фільософія, релігія, штука, мораль, звичаї і звички, виховання й історичне життя, — не є ніщо інше, як в ріжні часи ріжні рішення проблем вселюдської культури.

Із багатьох, доступних чоловікові рішень тої або другої проблеми культури, одно з них повинно в данім часі при даних обставинах і з точки погляду ціли, що лежить в основі питання, бути найліпшим. То найліпше рішення і є ріжній в ріжні часи ідеал відповідної галузі культури. Інтереси суспільних функцій, про котрі ми говорили вище, є імено інтереси того ідеалу.

Припустім в думці, що потреби, з яких виникли всі царини суспільної діяльності і практики, раз на все дані, що вони більше не змінюють ся ні що до скількості, ні що до якости. Припустім дальше, що рішення культурних проблем і виповнення тих рішень в життю раз на все дане певним суспільним гуртам і що розділ між тими гуртами культурних дібр, добутих завдяки рішенню тих проблем, раз на все установлено. Тоді подумаймо собі той випадок, коли людство в процесі свого розвитку досягло би того „ідеального“ стану, в котрім інтереси суспільних функцій, — то є інтереси найліпших рішень відповідних культурних проблем, цілком були тотожні з емпіричними інтересами тих суспільних гуртів і осіб, що заняті виконанням даних суспільних функцій.

На жаль або щастє, о такім „ідеальнім“ стані людської суспільноти навряд можна мріяти. Людські потреби все в безперестанній зміні, а нові потреби викликають нові проби рішення культурних проблем. Коли нове рішення вільме верх і переводить ся в життє, воно в наслідок тісної звязі і необхідних відносин, що панують між всіми обявами організму суспільних функцій, викликає відповідні зміни у всіх його частинах і вкінці веде до витворення нових потреб, що знають новий імпульс до зміни і взаємного приспособлення окремих обявів людського товариства, того складного, дійсного *perpetuum mobile*.

Далі, винайді найбільш „правдивої“ дороги для рішення культурної проблеми являється ся безпосереднім результатом умового розвитку суспільності і — в кінці — всего суспільного поступу. І тому, що ліпше, нове рішення здебільшого устанавлюється ся цілком іншими гуртами й особами, ніж ті, що боронять пануючі рішення, і тому, що ті нові гурти й особи оспорюють привілеї старих, то завдяки всему тому і безпереривному розвиткові людства, повинна повстали глубока ріжниця між інтересами суспільних функцій, то є інтересами одиниць і гуртів, що стоять за ідеалом, і інтересами тих гуртів і одиниць, що придержуються старого способу рішення проблем. Тотожність тих інтересів може бути лише часовим обявом.

Всі ці мірковання, при всій їх неповноті і схематичності, — подрібно можна їх розвинути в спеціальній філософічно-

історичній розправі. — зовсім вистарчають для того, щоби зровуміти, що саме ми розуміємо під ідеалами людської культури, яке їх відношення до інтересів суспільних функцій і інтересів окремих гуртів і осіб.

То відношення ніде може не виступати так різко на верх, як в царині промислової техніки і природних наук. Порівнаймо наприклад інтереси наукового розвіду. як їх розуміли Гальлей або Бекон, в інтересами учених холястиків їх часу, або інтереси промислу, за якими стояли перші великі фабриканти, в інтересами малих і середніх майстрів, — і нам не тяжко буде переконати ся, що істота науки виражена була виразніше в Гальлея й Бекона, ніж в сучасних їм холястичних учених, і що істота промислу ліпше переводили ся в технічних урядненях великої фабрики, ніж у майстерні цехового ремісника.

Але наука і техніка одинокі, здається ся, царини, в котрих інтересуюче нас відношення проявляється так ясно. І то тому, що ніде, в ніякій царині людської культури ідеали людкості не є такі ясні і зровумілі, як саме в царині докладного знання й промислової техніки. Цілком інакше стоять справа від всіма іншими галузями культури. В чим саме лежить ясний і докладний „ідеал“ соціальних установ, політик. реалії. фільософії? Іншими словами: в чим саме найліпша розвязка соціальних, політичних, реалійних питань? Відповіди на є питання годі дати з такою докладністю, яка можлива в науці і промисловості. Вона буде цілком неоднакова в залежності від того, який гурт осіб і в якого становища береться до розвязки тих проблем. Завданням нашої праці не є повне вияснення тих причин, тих в високим степенем складних і ріжноманітних впливів, через котрі в в людей така значна ріжкниця в поглядах і ідеалах. Тут досить буде покликати ся на той загально відомий факт, що ми не маємо одної непогрішної фільософії, а богато фільософічних систем, що нема одної штуки, а є богато шкіл, і що її також в області соціальних установ боряться між собою ріжні напрямки. Всі ті системи, школи, напрями в ріжні види, ріжні способи розвязки вселюдської культури. Відповідно до того, ю обороної інтересів певних суспільних функцій обертається в оборону тих певних способів розвязки відповідних культурних проблем. Так в ідеалам і матеріям ріжні способи розвязки фільософічної проблеми. Монархізм, деспотизм і республіка в ріжні способи розвязки політичної проблеми, то що.

Кожда культурна царина розпадається ся таким чином на ріжні напрямки, що знову мають свої істотні прінципи, свої інтереси й ідеали. Але і в тім разі інтереси певного

суспільного прінціпа й інтереси тих осіб, що являють ся його носителями, не все схожі. Візьмім наприклад політичний прінціп деспотизму, що лежить в тім, що володар, який стоїть на чолі держави або суспільності, ридить країною не по законам, обовязкових для всіх, а по одночасним приказам, що міняють ся волею самого володара. Про деяких провідників племені Ніам-ніям, каже африканський подорожник Юрій Швайнфурт, що вони часом навмисно прикидають ся божевільними, аби захопити з поміж оточуючих цілком невинних людей, завдати їм на місці смертельний удар своїм ножем і насадити таким чином в своєму народі загальне переконання, що вони мають владу над життям і смертю кожного.¹⁾ Ніхто не заперечить, що прінціп деспотизму, по своїй істоті, ніде не виражений так різко, як в тім „символічнім акті“ піам-ніамських володарів. Але й ніхто не заперечить, що в народів, які стоять вже на деякім ступені розвитку навряд зможуть володарі — деспоти подібним способом ототожнювати інтереси своєї особи з інтересами того прінціпу, що йому вони мають служити. Чим више стоїть який народ на культурній драбині, тим частіше доводить ся деспотови зрадити „справу“, аби вратувати „особу“.

Боротьба суспільних гуртівкаже їм часом робити компроміси, відступати від чистоти прінціпів, аби не згинути разом з прінціпами, і на ту обставину можна вказати як на одну з причин, що викликають ріжницю між інтересами суспільних функцій і напрямків і інтересами тих осіб, що їх заступають. Але все ж таки „прінціпи“ й тут не перестають виявляти свій вплив. Вони існують у виді тенденцій, у виді ідеалів, що чекають слухаю, щоби вйти в життя і адіснити ся в нім. — ідеалів і тенденцій, що одушевлюють певні гурти й особи.

На основі всого тут оказаного можна, здається ся, твердити, що інтереси суспільних функцій, з відріжненню від інтересів осіб і гуртів, не являють ся обстрактними поняттями, що мають лише позирне ієтновання: в дійсності вони — фактичні, реальні течії, історичні сили, обдаровані більшим або меншим впливом. Із сего слідує, що вивчення й означення тих інтересів ніяк не можна обмежити прослідженням відповідних заяв і поступків суспільних гуртів, що боронять свої емпірічні інтереси. Разом із прослідженням і вивченням тих емпірічних даних конечно зробити абстрактну аналізу, аби вивести ідеал будь-якого прінціпу в його істоті. „При аналізі еконо-

1) Dr. Georg Schweißfurth, In Herzen von Afrika, Leipzig, 1878, сторона 238—239.

мічних форм.“ зауважує справедливо К. Маркс, „не можуть нам служити ані мікроскоп ані хемічні реактиви. Сила абстракції повинна нам виступити одною й друге.“¹⁾ То саме важне і для аналізу всіх суспільних функцій і питань. З того правила не робить виїмку і займаюче нас питання про національність. Щоби означити національні інтереси, не досить познайомити ся з національними рухами і потребами, бо не всі вони показують національний принцип в цілій його чистоті. Конечною також, дорогою розумового аналізу дійти до істоти національного принципу.

II.

Що таке національність? В чим її істота?

Розв'язка сего замотаного і спірного питання утруднена була значно тою обставиною, що воно майже все змішувалося в питанні про людські раси, — питаннім спорідненим йому, але логічно, цілком незалежним від него.

Для розв'язки питання про національності цілком однаково, чи людство розвинулося в одного, чи в кількох відмінних живих родів; цілком однаково, чи раси становлять певні самостійні види людського рода, чи лише ріжні обяви того самого виду. І то тому, що національні ріжнини, як відомо, являють ся в окрузі тої самої раси. і національне питання було би й тоді, коли-б все людство походило з одного однієїнського племені або навіть з однієїнської першісної пари людей.

Тому для упрощення питання візьмім, що людство складається від дійсно в тій самої раси, хоч би наприклад з арійської. Візьмім, що та арійська раса ще не розпалається на окремі народи і представляє тому одно-однієїнське людство. Візьмім даліше, що то однородне по своєму складу людство становить однієїнську суспільність, то є стойть під впливом одної - однієїнської соціальної атмосфери (*Sociabilitätsphäre*), що зв'язує все одиниці тими самими психологочними вузлами.

Всі обяви культури, що ми вислішили, були би в такім разі обявами однокої культури однокого людського роду. В якій би чужій формі ні виступали ті обяви на він, які-б не були ріжні форми, в які могла би зімляти ся та одна культура, — про вплив національного елементу тут не може бути й мови. Обяви народного життя в ріжніх культурних царинах були би ніщо інше,

1) K. Marks, *Das Kapital*, I, ст. 6.

як певні вселюдські способи розвязки проблемів вселюдської культури.

Так само годі було-б говорити і про відміни тих розвязок, що вони відповідають яким небудь національним особливостям. Одна людське племя, що живе в одній суспільноти, зміняє свою культуру виключно під впливом тих законів, що рядять історичним розвитком людства взагалі. Закони ті обусловлені, по перше, загальними формами людської психіки, людської природи, і по друге, особливостями вітчизного оточення, то в цілістю тих вітчизних вражень, що впливають на людську психіку і перероблюють її відповідно до імманентних законів її творчості. Степень згуртування і рід розширення матеріальних і духових дібр, зміни вітчизною географічної почви, ліпше розуміння обявив природи і степень володіння над ними, — є головні моменти, що впливають на зміни в їх рішеннях проблемів вселюдської культури. Ані одної з тих змін не можна приписувати „національному чиннику“. Навіть в тій стадії розвитку людства, коли відносно богаті засоби культурних здобутків дали можливість для гри дідичності, що видиграв поодинокі особи, коли разом із загальними формами людської психіки зявилися індівідуальні форми творчості, які витворюють в індівідуальні розвязки культурних проблем у всіх царинах людського життя, навіть і тоді не було цілком національного елементу, як певної модифікації вселюдської природи¹⁾). Які-б не були ріжноманітні ті результати індівідуальної творчості, хоч замотано її складалися би взаємні впливи між видатними особами і масами, — кінець-кінцем в житті вийшла би та розвязка культури проблеми, що побідила інших в своїй боротьбі за істновання. Розвязка, що вяла би верх, розширила би на всю між собою тісно звязану расу. Пластичність людської психіки, її склонність до наслідування, під лежить в людській природі, діяли би в напрямі звільнення всіх культурних обявів одного однієїнького людського племені.

Тепер уявім собі, що будь-який гурт осіб відмінився від свого арійського племені й переселився до іншого краю. Зрівнююча сила соціольогічної атмосфери являється ся тепер таким чином перерваною в той сам час, коли всі історичні чинники, що впливали на зміну культури, лишилися ті самі. Що повинно з того випливати? Очевидно те

1) Про „індівідуальні“ і „загальні форми людської творчості“ гляди Fr. Alb. Lange, Geschichte des Materialismus, Bd. II. (1877), сторона 539 і слід. Замітити треба, що не конечно вірити разом з Лянге в априорне походження тих форм, щоби призвати їх емпірічне істновання.

що дальший розвиток того нового гурту, що витворив нову соціальноїчну атмосферу, не зможе в усіх своїх культурних обявах піти однаковим темпом і в однаковім напрямі від старим племенем. Роаумістъ ся, що в тих царинах культури, які не дають особливо розмахнути ся творчості одиницї, нові розвязки проблемів, до яких дійде віддалений гурт, навряд будуть в чімь істотнім ріжнити ся від тих розвязок, до яких дійде в тих самих царинах решта племени. Ті самі загальні форми людської психіки, будуть переробляючи однаковий або подібний матеріал, при однакових обставинах диктувати обидвом гуртам тотожні або похожі розвязки культурних проблемів: цілком інакше станеть ся в тих галузях культури, що відкривають більше або менше широке поле для особистої творчості, як на приклад в поезії, перісній релігії, мові. Чим ширше се поле, тим більше виглядів на те, що два неоднаково жуючі гурти, між котрими перервана психольоїчна зв'язь, прийдуть до ріжних результатів в своїх пробах розвязки загальнолюдських проблемів. Дві ріжні розвязки одного й того самого проблему в окрузі одного гурта довели би до боротьби між собою за істновання, а верх вияла би лише одна розвязка. Але зв'язуючи ся в двох ріжних гуртах, що живуть в двох відрізних соціальноїчних атмосферах вражінь, можуть вони незалежно одна від одної здійснити ся в культурному життю відповідних гуртів. Завдяки цій обставині, дві суспільності однакового походження, що живуть в тих самих зовнішніх умовах, але втратили взаємну духову зв'язь, можуть дати в тій самій царині культури на той сам проблем дві цілком ріжні розвязки. Окрім того може віддалений гурт знайти ся в цілком інших зовнішніх умовах, що не можуть липнити ся без впливу на весь психічний склад її членів і повинні викликати цілком інші результати культурної творчості. Так може на приклад спокійне і довірливе відношення до природи, що може було особливою прикметою старого гурту, у „відцепенців“ обернутися в піддовірливе й пригнічене, коли вони знайдуть ся в дикій місцевості, що тяжко піддається під володіння чоловіка. Під впливом всіх тих змінених зовнішніх і внутрішніх умов маєтися і вся первобитна культура віддаленого гурту значно змінити ся. Деякі її сторони можуть цілком зникнути, інші розвинутися чудовим цвітом. Скоріше або пізніше цілій „globus intellectualis“ віддаленого гурту буде відріжнати ся від культурної атмосфери материного племени. Коли тепер порівнювати ті дві суспільності, що колись були одно тіло, то вже не без права можна буде твердити, що маємо перед собою дві ріжні нації в двома ріжними культурами. Таким чином ріж-

ніця в розвязці культурних проблем і доводить кінець-кінцем до вироблення національних ріжнородностей.

Сей априорний висновок впovні потверджується науковою тих процесів, що приводили до розкладу якої-будь однієї раси на різні національності. Плястичність людської психіки, особливо в перших стадіях культурного розвитку, така велика, що досить незначних змін в життєвих усlov'ях окрім жиуючих гуртів, щоби надати тому розвиткові цілком нові форми; а окрім живучі гурти мусять конечно прийти до ріжниць в способі життя. То під впливом ріжного клімату, ріжної почви землі і ріжних способів боротьби за істновання, то під впливом внутрішніх історичних подій, війни або миру, то вкінці під впливом пристосування до своїх геройів і вождів приходили ріжні гурти людскості до ріжних розвязок проблемів загальнолюдської культури.

Таким чином первісна причина національної ріжнородності лежить в тім, що людство або навіть дана одна раса розпала ся на невалежні один від одного гурти, з яких кождий вів своє самостійне життя, то в розвязував цілій проблем людської культури передусім лише для себе. Знаходячи яке-будь нове технічне поліпшення або нову форму суспільного життя, кождий з тих гуртів, уводив ужитте ті результати невалежно один від одного, навіть там, де вони приходили до однакових результатів, до одних і тих самих розвязок загальнокультурних проблемів. А там, де один гурт приходив під впливом тих або інших обставин в особі своїх передових елементів до ріжної розвязки життєвих завдань, „національність“ того гурту виявляла ся вже не лише в тім, що вона розвязувала всі ті культурні проблеми передусім для себе, але ще і в тім, що він розвязував їх інакше, ніж робив то другий гурт. Можливість богатьох комбінацій для розвязки того самого загальнолюдського проблему, плястичність людської психіки і її гуртовий, стадний характер, дає розширити ся новій розвязці на цілій гурт осіб, що живуть в тій самій соціологічній атмосфері. — от ті найголовніші причини, що приводять до другого в моментів національності, — до моменту ріжнородності в розвязці культурних завдань.

Розуміється ся, що на низших степенях культурного розвитку та „національна“ ріжниця не може бути велика. Там, де індівідуальні форми не розвинулися в тих царинах культури, в яких творчі „форми“ по виразу Лянгє стоять під пануючим впливом „матерії“, що підлягає перевірбці, як наприклад в первісній техніці і первіснім об-

знайомленню з обявами природи, — там спостерігаємо майже всюди, що народи, які стоять на однаковім степені розвитку, доходять незалежно один від одного до однакових або дуже похожих розвязок культурних проблемів. Але чим вищий культурний рівень народів, чим більше розвиті в них індівідуальні форми творчості, до тим більше відмінних розвязок приходять вони в своїм „культурнім життю.“ особливо в тих „свобідних“ по виразу Лянгे царинах II, де „форма“ бере верх над змістом.

Але й на найнижчих степенях розвитку, в тім мрачнім царстві „необхідності“, в ще одна галузь культури, що не залежна від необхідного льогічного тиску розуму людського роду, і де індівідуальні форми творчості, не дивлячися на їх пріमітивність, мають ще ширше поле для своєго обяву, ніж з культурних народів. То — гадувъ людської бесѣди. „Два брати“, каже Ренан, „що творили би мову на віддалі четверти лѣ один від одного, утворили би дві ріжні мови.“¹⁾ „У дикунів,“ пише Бастиан, „вивторюють ся що хвилі нові діяlectи, що скоро обертаються ся в цѣлком ріжні мови. Місіонарі запримітили, що мова змінюється майже від покоління до покоління в тих селах, де діти лишаються місяцями самі, що при повороті батька й матери діти говорять мовою, їм цѣлком незрозумілою. А в Австралії, де при смерти якого-будь члена сім'ї, всі слова, що хоч здалека нагадують звук його імені, виключається і замінюються іншими, така бистра зміна мови повинна лучати ся ще частіше.“²⁾

„Однаковість мови,“ пише той самий автор, „вироблюється ся найпростійше в границях одного вузького круга людей. Але вже мешканці сусіднього села можуть будуть говорити цѣлком іншою мовою. і, коли вони ворогують між собою, то навмисно будуть обминати всяку схожість в своїй мові.“³⁾

Таким чином „національне“ в обявах культури якого-будь народу є передусім ніщо інше, як ті ріжниці в обявах їх життя, котрі можна сконстатувати, коли порівняємо їх з рівночасними обявами культури якого-будь іншого народу. Чим більше галузей культури захоплюють ті ріжнародності і чим виразніше вони виступають, тим сильніші „національні своєрідності“ даного народу. З того погляду національність на перших степенях своєго розвитку не все є даний природно-фізіологічний факт, а культурно-історичний обяв. Окрім того не є він

1) E. Renan, *De l'origine du langage*. Paris 1863.

2) A. Bastian, *Der Mensch in der Geschichte*, 1860. Bd. I, ст. 284—285.

3) Там же, ст. 384.

ніщо абсолютне, що можна установити простудіваним даного народу, без порівнання з нашими народами, а щось відносне, що має лише остілько змисл, оскільки існують інші обяви, цілком незалежні від него, але в порівнанні з якими воно, се щось, покажеться „національним“. Як не парадоксально се звучить, ала гадка цілком можлива, що той сам народ є більше або менше „національність“, дивлячи ся по тім, в якими іншими народами його порівнювати. Великороси в порівнанні з Поляками менше „національність“, ніж ті самі Великороси в порівнанні з Німцями або Жидами.

Але коли національність при своїм першім вступі в життє не мав в своїй основі нічого природно-фізіологічного, то вона в своїм дальшим розвитку обертається в чисто культурно-історичного обяву в природно-фізіологічний обяв. Ті самі закони ускладнення і дідичності психофізичного життя, що дали можливість для обяву даровитих осіб в індівідуальними формами творчості, мусіли скорше чи пізніше довести до того, що в окрузі тої самої „національної“ атмосфери мусів був установити ся певний уклад чуття і психольогічних звичок, що відповідав даній ріжнородності загально-людської культури. Першенною одної або другої галузі культури в життю якого-будь народу, — наприклад торговлі, релігійних обрядів або війни, — мусіло поліпшити відбиток в цілій його психіці, і той відбиток або певна suma їх мусіла все більше й більше зливати ся у всіх обявах його життя і приспособлювати собі всю його психофізичну організацію. Завдяки фізіологічному законові приспособлення органів до своїх функцій і взаємному діянню органів між собою мусить психофізична організація якого-будь народу ріжнити ся все більше й більше від психо-фізичної організації інших народів. Дідичність підхоплює ту ріжницю й обертає її в культурно-історичного в расовий обяв, що діє по своїм власним біольогічним законом. Таким чином разом із загально-людськими формами духово-культурної творчості і разом із індівідуальними її формами виробляються національні форми творчості, що надають психіці кожного члена даної національності певні відбитки. Ті або інші відтінки в способі думання, ті або інші модифікації в характері і в обявах свого чуття зачинають вже переходити через дідичність разом з певним тембром голосу і певним виразом м'язів на обличу: твориться національний тип, як осібний психо-фізичний організм.

III.

Беручи на увагу все вище обговорені поняття, можемо дати слідуєше означення національності:

Національність, то гурт осіб, що протягом богатьох поколінь розвивав всі културні завдання людства **для себе**, при чим деякі з них розвивають він **инакше**, ніж то роблять інші гурти людей, з котрими він стрічав ся або порівнюють ся, наслідком чого в него виробилися окремі, „національні“ форми творчості.

Аналізуючи сю дефініцію ми найдемо, що суть національності складається зі слідуючих необхідних моментів:

Поперше, момент особливості і самостійності. (Національність то гурт осіб, що протягом довгого ряду поколінь розвивають всі културні завдання людства передусім **для себе**).

По-друге, момент вну́трішньої ріжнородності тих розвивак. (Національність то гурт осіб, що розвиває все або деякі завдання культури інакше, ніж то роблять інші, подібні людські гурти.)

Вкінці, по третьє, момент психо-фізичної орігінальності. (Національність в такий гурт людей, що протягом довгого співжиття в тій самій психольогічній сфері взаємного ділання і наслідування виробляє у собі певні відтінки думання, волі і чуття, — відтінки, що передають ся через дідичність).

Всі ті три моменти необхідні, щоби скласти то, що ми називамо національністю.

Відповідно сюж діфініції національності, можна трохи докладніше установити сміс богатьох термінів, що уживаються ся, коли говорить ся про національні обяви. Так наприклад національний гніт в там, де один національний гурт примушується другим розвивати деякі завдання культури людства разом з ним і на один лад з ним. „Національне зведення“ в там, де більше національних гуртів приходять до свідомості, що одні від одних менше ріжнятися, ніж кождий з них від більше „чужих“ національностей, і тому добровільно рішують: всі проблеми загальнолюдської культури розвивати для себе разом. Відповідно до сих діфініцій національного гніту і національного зведення треба би дочислювати сучасні панславістичні, пангерманістичні і панроманські рухи скоріше до обявів національного зведення тому, що вони намагаються осiąгнути свої цілі не дорогою добровільної згоди всіх славянських, германських і романських народностей відляти

ся в більші національності, але радше дорогою насильного володіння більшої національності над усіма спорідненими з нею племенами. „Мішана“, або „політична“ національність є там, де богато національних гуртів добровільно вгодять ся розв'язувати разом для себе лише одну проблему загально-людської культури, — проблему державної управи, проблему політики. Міжнародний договір являється ся там, де богато самостійних національностей обов'язується ся одна перед одною, розв'язувати ті або інші завдання культури (робітниче законодавство, достава поштових посилок, тощо) кожда для себе, але в певний, для всіх обов'язковий спосіб, що допускає національні відміни лише в певних, обмежених загальним договором рамках.

Тим трьом моментам, що складають істоту національності, відповідають три різні роди національних інтересів: інтереси національної незалежності, інтереси національних творчих форм.

а) Інтереси національної незалежності мають перед очима лише ту ціль, щоби розв'язувати всі проблеми культури, а особливо пролему державного спів'язиття, виключно для себе, однаково чи внутрішній зміст тих розв'язок буде годити ся чи не буде годити ся в основами *культурного життя інших народів. Національні рухи, проняті тими і лише тими інтересами, дуже рідкі в історії. До інтересів незалежності все примішуються ті або інші культурні інтереси (економічні або правні), що для даного гурту можуть бути задоволені лепше, коли осягнена буде національна незалежність.

Коли північно-американські кольонії бороли ся за визволення від англійського панування, то вони хотіли тим здобути для себе можливість такої розв'язки богатьох культурних проблемів, якої вони не осягли би, поліщаючи ся під авторитетом Англії. Однаке вони в національному відношенню нічим не ріжнили ся від Англійців, і їх змагання відділити ся в окрему національність годі обяснити моментом національної ріжнородності від Англійців. По своїм мотивам воно повинно дочисляти ся рухів в ім'я національної незалежності.

б) Інтереси, що відповідають другому моменту національності, — моменту національної ріжнородності, виступають на зверхні всюди там, де національний гурт (або частина його) звертає свої зусилля на те, щоби задержати той або інший зміст своєї культури і захистити його від розкладаючого впливу оточуючих народів. Часто справа не обмежується ся лише захистом і задержанням істнущого. Іноді приходить ся в ім'я інтересів національної ріжнородності розвивати деякі сторони культури свідомо дальше.

одиноко в тій цілі, аби зробити їх відмінність супроти відповідних сторін культури інших народів ще інтенсивнішою і яркішою.

Змагання обстоювати інтереси національної ріжнородності замічають ся там, де який-будь народ підлягає впливові асиміляції через чужу національність і тому мусить брати ся до всіх способів, щоби штучно піддержувати або навіть скріпляти ті познаки, якими він в даний історичний момент ріжнить ся від даних оточуючих його народів. Тому, що всіє національноти цілком невалежне від того або іншого конкретного змісту культури і цілковито вичерпується моментами невалежності, якої би то не було ріжнородності і свободного діяння національних творчих форм, то для своєї національної охорони може той сам народ брати ся в ріжких випадках до охорони або зміцнення ріжких своїх прикмет, дивлячи ся на той національний осередок, від котрого хоче відмежувати ся. Так наприклад грецьке населення міст Малої Азії, що втратило вже свою грецьку мову, замагається свідомо культивувати свою національну релігію і робити то при помочі грецької азбуки, аби подати національно-грецьку відмінність своїм молитвенникам, що писані турецькою мовою. Інші Греки, що не втратили свої мови, коли прийдуть до краю в греко-православною вірою, звертають свою увагу не на свою віру, але на свою мову. Так само і Хорвати, як ріжницю супроти Сербів, від котрих вони національно майже нічим не ріжнятися, висувають свою католицьку віру і свою латинську азбуку, а в своїй національній боротьбі проти Мадярів, з котрими їх ввяяує спільність віри, покликають ся вони на свою хорватську мову.

Всюди, де народи обстоюють окремішності своєї культури в чисто національних міркованнях і де до тих мірковань не примішується ся жадних доказів культурного характеру, де ті особливості таким чином лише тому вдаються ся красними, що вони — свої, там інтереси тих національних особливостей кінець-кінцем зводяться до одного головного змагання: задержати свою національну самостійність. Народи, що втратили свою самостійність, примушенні звертати свою увагу на якусь одну особливість своєї культури, свідомо підтримувати її і зміцнювати, щоби чим-небудь відріжнати ся від оточуючих його народів і таким чином задержати своє національне істновання. „Окружені територіями римської держави, повними культури, германські народи“, каже Ницш, „свідомо трималися своїх звичаїв і демократичної простоти своєго істновання“.¹⁾

1) R. W. Nietzsche, Geschichte des deutschen Volkes, Bd. I, ст. 65.

Коли Жиди втратили свою територію, той головний, наймогутніший чинник охорони національності, вони виробили своє талмудистично-рабінське законодавство, яке обклало цілий народ сектю дрібних постанов і звичаїв, що охоронила його від влиття в іншими народами¹⁾.

На цьому прикладі видно, як чисто-національні змагання можуть стати ворожими розвиткови основ загально-людської культури в життю народу. Але сей приклад юдейського народу показує, що найголовнішим засобом боротьби проти відсталих основ культури являється не боротьба проти національного істновання народу, але уведення в його життя такого чинника для охорони національності, що не йшов би в розрів з поступом загально-людської культури і таким чином виаволив би народ від болючої необхідності охоронити свою незалежність ціною культурної відсталості. Від того часу, коли виникла і стала на ноги юдейська література на живій, розвіврній мові, юдейські народні маси можуть вже опирати ся на той чинник охорони національності і цілком відречи ся від застарілих талмудистичних засад свого життя. Яркий і навчаючий приклад, обміні одного — історично — навадницького чинника другим — історично-поступовим — стрічаємо тепер в життю російських Жидів у Росії і Північно-Американських Державах.

в) Коли інтереси національної незалежності направлені на то, аби народ сам для себе розвивав всі завдання свого культурного життя, коли інтереси національної різниці від інших народів містяться в тім, щоби охоронити і розвинути певні, конкретні розвивки тих завдань, — то інтереси третього моменту національності — національних творчих сил або форм — мають перед очима витворення таємної державної і культурної атмосфери, в якій ті сили або форми могли би розвинутися і функціонувати свободно й без перепон.

Як же відноситься до цих трьох основних інтересів національного прінципу космополітизм, націоналізм і інтернаціоналізм?

Космополітизм цілком не числиться в істнованні національних форм творчості і звертає виключну увагу лише на загально-людський зміст культури. Інтереси суспільних функцій, про які ми вище говорили, — от, що одиноко являється важливим для него. Тому він взагалі не може призначати ніяких національних завдань.

1) Подробнее про се гл. Х. Житловский, „Мысли объ историческихъ судьбахъ еврейства“, Москва, 1888.

Націоналізм відрікається проти національно-людської культури і пре головно на момент різниці національних культур в реалії, політиці, звичаях тощо. Для него нема завдань реалії, політики, фільософії, соціального життя, як таких. Він знає лише певні національні розвязки тих культурних проблемів. Тому то розвязка національного питання, поставлена націоналізмом, вводиться до слідуваного: поперше конечно вибороти національну незалежність і там, де вона вже є, змінити її через національне поневолення інших, — а по тім конечно охоронити зміст своєї культури від всяких чужородних впливів, різкійше виробити її відмінні познаки і, як є можливо, накинути ті познаки окружуючим народам, аби таким чином зломити конкуруючу й асимілюючу силу чужинців.

А правдиво зрозумілий інтернаціоналізм признає вкінци, як вища сінтеза тих двох суперечних засад, істновання загально-людської культури і в той сам час ніяк не відмовляє важності національних творчих сил або форм. Тому то змагає він розвязати національний проблем в тім змісі. щоби кождій національності дана була можливість своїм розвинуту всі її духові сили і способності, щоби наповнити ті її національні форми творчості загально-людським змістом.

Тому інтернаціоналізм почишає національну незалежність якого-будь народа там, де та національна незалежність являється необхідним уміщем для свободного розвитку національних творчих сил.

Розділ третій.

I.

Для розвязки питання, котрому ві схарактеризуваних трьох прінципів мусить соціалістична думка дати перевагу, треба конечно піддати під аналізу ті важніші наукові докази, що їх наводили космополітізм і націоналізм для оборони своїх точок погляду.

Космополітізм користується в своїх теоретичних доказах проти націоналізму радо цілковитим відкиненням національного чинника в сучасному життю і „науковим“ доказом гадки, що „національності“ як осібного антропологічного об'єву навіть цілком нема: „Тепер нема національностей. є лише партії,“ писав ще півстоліття тому назад Гайнріх Гайне. Се гасло ліберального космополітізму приняв і соціалістичний космополітізм, в тою ріжницею, що він замість „партії“ ставить „класи.“ „Нема національностей,

є лише кляси," каже соціал-істичний космополітизм, і відповідно до сего він радо бачить у всякім національному руху масковану клясову боротьбу буржуазії против пролетаріату.

Хоч як ріжко розходить ся космополітизм і націоналізм в своїх практичних тенденціях, їх науково-теоретичні докази випливають з того самого погляду на существо поняття національності. І один і другий беруть національність як щось абсолютне, як гурт осіб, захоплених у всі часи і при всіх обставинах токо самою познакою (або кількома постійно існуючими познаками), в котрій (або в котрих) і містить ся національність.

Наукове завдання космополітизму було таким чином то, щоби доказати через аналізу, що ані одна з богатьох познак, видвигнутих як національні, — ані мова, ані територія, ані релігія, ані історичні традиції, тощо не можуть служити непомиленою познакою національності. Англійці й Ірляндці говорять тою самою мовою, Іспанці і Французи визнають ту саму віру, Поляки і Росіяни мають ту саму державну територію, тощо. Навіть спільність походження відкидала ся як національна познака на тій основі, що тепер взагалі нема чистих не мішаних народів. Всі сучасні культурні народи являють ся наприклад мішаниною Галіської, Кельтської, Германської і Славянської крові.

Після того, як читач познаймив ся в нашим поглядом що до національності, по якому се поняття являється ся не чимсь абсолютноним, але релятивним, і по котрому його существо міститься ся не в тих познаках, що спільні всім членам якого-будь народа і зединяють Іх в певну породу *homo sapiens*, але лише в тих познаках, якими той народ ріжнить ся від окружаючих його народів, — нам не треба тут подрібно застосовувати ся над космополітичною науковою про національності. Льогічну силу висше наведеної аргументації космополітизму легко зілюструвати на слідуючих примірах.

Мав Петро певну, ясно виразну фізіономію? На се питання треба в кождім разі відповісти запереченнем. Бо: високе чоло Петра маходимо й у Івана; його сині, мрійні очі мав й Сидір; його римський ніс докладна копія носа Василя, тощо.

Ріжнить ся ростинність від звіринності? Нічим. Бо обидва світи зложенні в тих самих хемічних елементів: водня, кисня, вуглерода й азоту....

Така внутрішня сила льогіки теоретичних доказів, повторюварих майже в усіх розслідах про національність,

при помочи котрих старали ся вони доказати наукову нестійність самого національного прінципу.

Не більше щастя мали й наукові оборобці націоналізму в своїй аргументації. У відповідь на критику з боку космополітизму, що підчинає сумнівові саме істновання національності, націоналізм або чіпляється за яку-будь одну зі внішніх познак, оспорюваних космополітизмом, стараючися ослабити всі докази космополітичної критики тої познаки, або переносив осередок тяжкості національності з царини віншніх познак в царину внутрішнього „національного життя“.¹⁾

Із віншніх познак національності найбільше пощастило території і загальним історичним судьбам, що в нашім часі числитися майже всіма дослідувачами до основних познак національності, що складають її ество. Застановимся трохи над ними.

Легко доказати, що територія не може бути основною познакою національності. Вже той факт, що кочові племена, що не мають власної території, виказують національні ріжниці; що всяке кочове племя свідоме своєї ріжнородності від інших і своєї приналежності до одного племени; що воно таким чином розвязає всі завдання своєї нескладної культури для себе й богато в них інакше, — і навіть свідомо інакше, ніж інші, — вже сей один факт показує нам можливість істновання національності без території. І серед культурних народів ми замічуємо дві нації, цілком позбавлені території. То — Жиди й Цигани. Про Циган нема про говорити: їх національність досі ніхто не оспорював.

Але й Жиди, ті кочовники високої культури, без сумніву представляють отрему національність.

Попробуймо абстрагувати від невеличкого гурта асімільованих інтелігентів-Жидів і запитати ся, до якої саме національності, як не до жидівської, належать всі ті маси, жидівського люду, що замешкує Польщу, Литву, Угорщину, Буковину, Румунію, Україну, Уайтчепльський квартал в Льондоні й жидівське „і-ето“ в Нью-Йорку, — всі ті мілони людей, що балакають тою самою мовою, що так рідко відріжняють ся в своєму життю від всіх окружаючих народів.

Досить поставити се питання, щоби зараз же отримати на него недвізначену відповідь: ані один з окружаючих їх народів не признають Жидів своїми народом. Хтож вони, як не Поляки, не Румуни, не Литовці, не Росіяни, не Українці, тощо? „Люди“, відповість інтелігент-Жид-кос-

1) Гл. наприклад, Prof. M. Lazarus. Was heißt national?

мополіт. Відповідь, правда, цілком вірна, хоч трохи недоказана, себто йде трохи побіч завданого питання. Але навважши ту відповідь поважно, найдемо, що людство в сучасності складається з богатох національностей (Росіяни Німці, Поляки, тощо) і „людей“ себто гуртів людей, що самі собою не представляють жадної національності, але являють ся видимо такою виключно наслідком тої обстановини, що інші національності не похожі на них. Таким чином в погляду національності одні лише Жиди представляють щось в роді діри, яка не має самостійного існування й отримує певні форми лише від знамен того ества, що ще не вспіло заповнити пустий простір... С образ-загадка під наявою: „Де кітка?“ Нарисовані на нім дерево й хата, але декотрі галузки дерева вроблені так, що замкнені ними пустий простір має вигляд нариси кітки. По німецьки звуться такі образки „Vexirbilder“, — мучительні образки“, і такого рода Vexirbild представляє й жидівський народ. по думці Жидів-космополітів, в тою лише ріжницею, що вже цілком не так тяжко відповісти, дивлячи ся на образок на мучительне питання: „де Жид?“ Гіпотеза Жидів-космополітів і людей, що стоять під їх впливом, ніби-то жидівської національності нема, бо нема жидівської території. доводить до абсурдного поняття про „відмовну національність“, про народ, що існує у виді „мучительного образка“, у виді пустого простору. А між тим та „заперечена величина“ повна позитивного горя й національних мук; а між тим в тім „пустім просторі“ страждають живі люди. рвуться до вовдуху, світла й тепла, до рівноправного життя від всіма іншими народами... „Жиди — люди“. Так. І коли би на світі були лише Жиди, тоді не було би Жидів. Але саме через те, що національність — не абсолютне поняття, а відносне, саме тому, що разом з Жидами існують й інші національності, вони завдяки тому одному фактові і самі творять національність, рідний член загально-людської сім'ї, однаково, чи вдалося їм захопити в свої руки частину спільногого нашого рідного краю — земної кулі.

Територія, коли глядіти на неї не як на державну границю, а як на національну міру, представляє лише військово-географічні граници, що означають місце мешкання даної національності. Коли певний гурт людей, званий національністю, тратить що до своєго обсяму, коли наприклад його представники на окраїнах тратять своє національне обличчє або емігрують, тоді зменшується відповідно до того і його територія, а коли національність розширяється, то росте й її територія. Таким чином територія не є істота національності, але лише щось таке, що слідує за нею, немов тінь.

Правда, в тій тіні, росте і процвітає дорога для національного життя ростиня — любов до рідного краю. Але територія і виростаюча на ній любов до рідного краю представляють собою лише чинники охорони й усіляя правильного життя національності і їхгоді утотожнювати з нею. Годі утотожнювати життя з киснем, що необхідний для його тривку, або ростину ві землю, на котрій вона росте, бо на однім і тім самим ґрунті можуть виростати різні види ростинного світа.

Головною познакою національності не може бути й спільність історичної долі. Говорячи про неї, конечно розріжняти спільність історичної долі одного-одинечного народу і спільність історичної долі кількох народів, політично звязаних разом. В першім випадку ми лише констатуємо той факт, що бував гурт осіб, які жили разом і, як і все людське, перетерпів різні вміни долі. Але сей факт їкак ще не говорить в користь того, що існують національності, як ані трішки не поясняє нам їх ества. Як ество одиниці цілком не порожне в подіями її життя, хоч воно до певної ступені відбувається в них, таки ество національності не тотожне з тою історичною долею, що припала на його долю.

Зі становища погляду сучасної психольогії, може бути й правда, що наше уявлення про власне „я“ не є ніщо більше, як лише поняття, абстраговане з важніших обявів життя нашого раннього дитячого міку. Можна через те й сказати по аналогої, що й національна самосвідомість не є ніщо більше, як лише подібного рода абстракція, вроблена на підставі важніших історичних подій даного народу. Але коли станемо навіть на се становище погляду асоціаційної психольогії, то й тоді найдемо, що наша емпірична особа скорше „дана“, ніж уявлення нашого „я“, і цілком невалежна від того уявлення. Так само й дана емпірична національність існує скорше в льогічнім розвумінні, навалежно від одних або других її історичних судьб. Як би не випливало історична доля на склад її характеру і на всі обяви її характеру, — се будуть лише обставини, що так або інакше модифікують її життя: для того, аби вона була національністю, мусить вона жити осібним життям, і мусить бути інша національність, в котрою її можна порівнювати й від котрої вона ріжнить ся.

Дотично того викладу, коли кілька самостійних народів зіллють ся в одну політичну цілість, завдяки спільній історичній долі, то покликане на сей обяв доказує саме противне тому, що хотять доказати. В тій спільній історичній долі маємо ми перед собою силу, що ділаб сама

в противнім напрямі, ніж та сила, що й назавав Беджот „народотворчою“. Спільна історична доля придавлює тут „народотворчу силу“ кождої окремої національності і низьить їх національні ріжниці й їх самостійне істновання, себто перериває головний життєвий нерв національності. Коли ество національності лежить в спільній історичній долі, тоді національний принцип тратить всякий гаісон д' *être*. Злиття всіх народів в одно море людства могло би стати ся бажаним і відісниним ідеалом: треба би лише підчинити всі замешкуючі землю народи однаковій спільній історичній долі.

Не придатніше для вияснення ества національності й покликування на національне життя. Низше поговоримо про сей предмет трохи подрібніше. Тут замітимо лише слідуєче. Коли національне життя взагалі представляє собою якесь осібне, спеціфічне життя, що воно без сумніву то саме, що викликається ся в нас через уявлення про нашу національність. З того слідує, що факт істновання нашої національності являється ся первісним моментом, а національне життя лише висновним з него, або, що то саме національне життя пояснюють ся національністю, але не противно.

На підставі всого того ми маємо, вдається ся, право сказати, що ані космополітичним, ані націоналістичним теоріям не вдалося доказати їх основних тверджень; що ані одні, ані другі не вияснили вмислу істновання національності і що докази одних і других цілком непридатні для розвязки питання про те, істнують чи не істнують національності і в чому саме лежить їх ество. Заперечення національності в боку космополітизму основане на аргументації, що не має жадної підстави зі становища логіки, або веде в найліпшім разі до перекопання, що ество національності горі науково вдефініювати. Але в той же самий час національності науки, розуміється ся, висновувати, що „нема національності“. Є сила безсумнівних, реально істнуючих обявів, що їх ще не вдалося впіхати в непомильну і докладну наукову формулу. Візьміть космічний факт розвитку, біольгічний факт життя, і психольгічний факт чуття! Що таке розвиток, життя, чутте? В чому їх ество? Нема таких наукових означенень, що відповідали би цілком задовільняючо на то питання. А між тим, вони собі істнують, і навряд хто стане перечити їх істновання на підставі того, що їх ество тяжко означити. Так само ѹ національність не перестає бути реальним фактом і реальним чинником історичного життя, хоч теорія ѹ не в стані дати правильної її дефініції. Національне питання являється ся грізним питанням нашого часу, невалежно від того, чи рішене,

чи не рішене теоретикам питаннє: „що се таке національність?“

З другого боку й обoronці національного прінципу мусіли для виясненя національності покликати ся на такі обяви, що вимагають вже істнуючої національності і що випливають з факту того істновання.

II.

Націоналістичні теорії не вимагають лише відповісти на питаннє „що таке національність?“, але й старають ся науково показати правовірність того прінципу для вітчизни і внутрішньої політики.

Ми вже бачили, що головне питання про ество національних обявів невдовольняючо рішене приклонниками національного прінципу. Тепер постараємо ся показати, що інше завданнє націоналістичної науки — наукова охорона національних інтересів, зрозумілих в зміслі задржання і дальнього розвитку певного змісту національної культури навряд витимає критику.

Підстава всякої націоналістичної політики лежить в тім твердженню, що конечно охоронити певний зміст одної або другої галузі національної культури не тому, що він являється найкрасшою розвязкою культурного проблему, що становить основу тої галузі, не тому, що він, той зміст, бажаний і цінний сам по собі, але тому що він витворений даною національністю, являється її характеристичною по-знакою і відповідає її „духові“.

Коли хтось в стані науково обосновати ту тезу, то се бев сумліву та наука, яка каже, що власне загальнолюдської культури цілком нема. Зміст правди, добра й краси не лише міняється си в ріжні часи, але й у ріжніх народів ріжно, дивлячи ся по „національному генію“, що витворив той зміст. І тому, що нема жадної загальнолюдської крітерії, на підставі котрої можна би було рішити, в чим лежить правда, добро і краса самі по собі, що завданнє історичної праці зводить ся до того, щоби піддерживати і розвивати ті культурні добра, що витворюють ся народом з його духа, — піддерживати і розвивати ті погляди, звичаї, соціальні і політичні установи, що витворив і мусів витворити саме той народ. Як би не ріжнили ся ті культурні добра одно від одного в ріжніх народів, як би не виключали вони одно одного по своєму виутрішньому змісту, — вони — рівноправні обяви ріжніх національних душ, і політична школа ніям-ніямських провідників остілько саме „правдива“ для Ніям-ніямців, як і референдум і ініціатива — для швайцарського народу.

Погляди й установи якого — будь народу в самі собі цілю, коли вони представляють собою докладний вираз народного духа. Національний прінціп вимагає, щоби охоронити ті погляди й установи від руйнувчого впливу поглядів і установ, що виникли на „чужім“ ґрунті.

Наукове уґрунтування сея теорії стоїть таким чином на сінтеї „народної душі“, що означається ся то терміном „народний дух“ то терміном „народний характер“. При критичному розборі тої науки покористуємо ся тими двома означеннями, але так, що під „народним духом“ розумітимемо ідеї, погляди, думки даного народу, себто все те, що творить інтелектуальний бік його життя, а під „народним характером“ — всі його особливості що до чуття й хотіння.

Приглянемо ся наперед, як стоїть справа з „народним духом“. Пригадаймо, що в кожного народу слід конечно зробити ріжницю між певним змістом його культури й тими національними формами творчости, себто тими психічними і психофізичними прикметами, що становлять його внутрішню природу. Гіпотеза „народного духа“ вимагає тому або певних запасів національно-врождених ідей і поглядів, або істновання такої вроженої організації інтелектуальних спосібностей, в яких конечно виникають національні ідеї і погляди. Над першою вимогою годі довго застановляти ся вже тому, що для її підтвердження досі не наведено нічого, що мало би бодай тінь науковості. Не дивлячи ся на проби Гобіно і Лебона, можна сміло сказати, що навряд чи удасться кому воскресити на ґрунті етнічної психологии ту теорію вроджених ідей, що тепер остаточно вигнана в царині індівідуальної психологии.

З більшою повагою слід брати ся до другої гіпотези. Тяжко, розуміється, припустити думку, що ріжні народи обдаровані ріжними способностями пізнання. Але, що ріжні народи навіть в своїм чисто льогічним думаню виявляють ріжні відтінки й особливості, — то факт що не підлягає жадному сумніву. Ріжні інтелектуальні первісні роз положення одного або другого народу показують ся навін то в більшій або меншій схильності до одної або другої сфери духового життя, то знову в тім, що вони дають першенство одним або други типам і методам думаня. В одного народу бере верх аналітична метода, в другого синтетична. Одинчується ся зовсім свободно в царині абстрактного і ровесудного думаня, другий обмінає їх і схильний більше до емпіричної інтуїції. Один орудує більше поняттями, другий більше уявленнями, тощо. Всі ці факти можуть привести до того висновку, що кождий нарід обдарований особливою схильністю для певних

думок і поглядів. Коли ті думки і погляди вироблені були ним самим, то в них не лише відбивається ясно й до-кладно властива їому метода думання, але вони представ-ляють одиноко можливий з міст. відповідний тому типу. Коли ж його погляди приняті зовні, то сей обяв мусимо представити собі так, що від всіх ріжнородних ідейних впли-вів, яким підлягав той народ, він по природі своєго ума міг вибирати й асімілювати собі лише ті, що відповідали його „національному духові.“ Жадні інші погляди не могли би підійти до даного народу, і таким чином і в тім випадку, в його ідеях і поглядах в лише такий зміст, що одиноко може гармоніювати з потребами його ду-мання.

Бував богато фактів, що немов би говорили в користь такої передисилки, і прихильники того прінципу постійно покликують ся на них. Цілком годі заперечувати фактич-ний вік інтересуючої нас аргументації. Але та аргумен-тація лише тоді могла би послужити оправданням істновання національності і лише тоді могла би помирити сучасну думку в національною релятивністю всякого люд-ського пізнання, як би було доказано, що кождий народ у всі періоди свого історичного життя придержувався тих самих основних ідей і поглядів, що міняли лише свій виїшній вираз, а не внутрішню істоту, і що кождий народ абсолютно не в стані, приняти зовні й асімілювати собі цілком інші основні поняття й погляди.

Але такого доказу національсти не дали і не можуть дати. Йому суперечили би безсумнівні факти історичної зміни поглядів майже в усіх народів, — зміни радикальні, що дотикалися не лише одних модифікацій того самого бутства, але обновляли самі основи народного думання. Такому доказові суперечили би й факти, що їх годі оспо-рювати й що вказують на постійні взаємні впливи цівілі-зованих народів одного на одного й на взаємну обміну ідей.

Правда, годі оспорювати є те, що при обміні ідей зовсім не марнувалися ті національні відтінки, які кождий народ надав всім думкам, що їх перебирає зовні. Позити-візм, католицизм, марксізм, матеріалізм, ідеалізм і ще бо-гато інших ідейних „іамів“ без сумніву діставали ї діста-ють ще особливу закраску, а огляду на той народ, між яким знаходяться вони своїх прихильників. Але ті закраски не дотикалися їх основного прінципу, не змінили їх корінної істоти. Із сего слідує, що постійним еле-ментом в розумовім життю якої будь нації являються не одні або другі основні ідеї, і люцієвські „відтінки льо-гікі“ не становлять одинокого чинника, що вияснює ріж-

нції в національних думках. Ті „відтінки льогіки“ виникають виключно в тих творчих форм, принадежних даний національності, то їх можна наповнити будьяким загальнолюдським змістом.

Стрічаючи в якого-будь народу думки, що йдуть в розріз від всіма нашими думками про добро, правду й красу, ми тому ще не повинні глядти на них як на необхідні продукти даного „народного духа“, — продукти цілком рівноправні з нашим власним світоглядом. Маємо повне право бачити в них ряд блудів, які вияснюють ся історичними причинами, в котрими можна боротися ся не кривдячи тим „гений“ даного народу. В тім „національнім генію“ не слід через те бачити якоєсь недотикальної святощі, і, коли в боротьбі за правду необхідно числити ся з ними, то лише до тої міри, в якій люди мусять у всякий ідейній боротьбі приподоблювати свої методи нападу й оборони до оточуючих їх людей, що на них вони хотять впливати з найменшою втратою сил.

Але в кождім разі і без всякого сумніву нема жадної позитивної причини, охороняти одні або другі „національні“ думки від вищих впливів або навіть від повної загибелі одиноко через те, що ті думки — „національні“, що вони витворені „народнім духом“.

Свідомість того, що ідеї і думки якого-будь народу становлять елемент, що надто підлягає зміні, щоби на нім можна було вибудувати наукову апологію націоналізму, — і мабуть саме та свідомість привела до гіпотези народного характеру, обдарованого інстінктами і почуттями і що находить свій вираз головно в обсязі соціальних, правних і політичних установ. Декотрі прихильники своєї гіпотези розширяють власть національного інстінкту на все взагалі обяви культурного життя. Невиясненими скритими, але невідмінними інстінктами пояснюють ся, по думці Ренана, все історичні обяви і все культурні особливості кожного народу.

Із подібних передпосилок виникає цілком природно наука про релятивну цінність суспільних установ, як про коррелят релятивної правдивости національних думок. Як в обсязі штуки в ріжні національні школи, так і в обсязі правних, соціальних і політичних установ ріжні національні типи, і те, що являється ся справедливим і доцільним для одного народу, може бути погубним для другого, а тому й не буде на довго принятених. По кінець-кінцем вибирає собі народ або витворює лише такі установи, що відповідають його інстінктам і чуттю.

Голову величини коноплі на тулубі у виді бочки: тощенькі, немов павутинні ноги, і довгі, худі руки. —

все те ніхто не нааве портретом, нарисованим художником певної „школи“. Але такий самий „напрям“, застосований до обсягу правних і соціальних установ, може викликати одушевлення в національно настроєних серцях через те, що вони бачать тут обявя національного інстінкту в такій щасливій пропорціональноті суспільних функцій.

Ми ніяк не перечимо істновання народного характеру. Тому ми й допускаємо, що він в одній або другій формі находить свій вираз в народнім житті. Але ми вееж таки уважаємо надто смілою й недоказаною ту гіпотезу, після котрої той характер являється саме рішаючим чинником, у витворі правних, політичних і соціальних установ. Навіть коли-б ми були в стані докладно установити основні познаки характеру якогобудь народу. — а до того етнічна психология ще не дійшла. — то й тоді нам здавалося би мало правдоподібним, щоби правні, політичні і соціальні установи яког-будь народу можна би виснувати з него.

Як відомо, можуть належати до різких партій, релігій і сект одного-однієї народу люди з майже цілком однаковим індівідуальним характером. Той характер поодиноких прихильників не має жадного впливу на внутрішній аспект даних наук. Що найбільше, він може до певної ступені означити темп і інтенсивність поступків, тут або іншу форму поведіння, моральну висоту уживаних засобів — і то лише, як сказано, до певної ступені. Але стремлення і ціль диктують ся не характером, а станом річей, потребами й інтелектом. Те саме бував і в обсязі суспільних установ.

Кожда з них має за ціль вадовати яку-будь суспільну потребу, бо інакше вона взагалі не зявила ся би на світ. Нема таких установ, що були би лише для того, аби відповісти народному характеру. Але там, де в потреби її ціли, маємо ми й загальнолюдську критерію, при помочі котрої можна віднити ті установи, що їх вадовоціняють. Коли ми находимо в установах будь-якого народу установу рабства, інститути, що стоять на довільноті й насиллю, на визиску посідаючими непосідаючими, то навряд можемо допустити, що вони в однаковій мірі заспокоюють інтереси і потреби визискувачів і визискуваних, бючих і битих, гонителів і гонених, і що всі ті люди обдаровані однаковим характером, що привів до життя ті установи.

Ми вробимо ще одну уступку. Допустимо, хоч то цілком не доказано, що вплив народного характера виражається в найчистіші в політичних, правних і соціальних установах. Так, по твердженю Левона, переходить у всіх вмінах які передували установи французького народу, чер-

воною ниткою одна ї та сама неамінна познака народнього характеру Французів: державність, замисливання до централізованої влади. Щож в того слідує? Чи являється ся в єйм випадку народний характер одиночним чинником, що означає цілій зміст змінених установ? Очевидно, що ні. Та сама познака — „бажання бути рядженим“ — являється навін як в необмеженні монархії, так і при конституційному правлінні або демократичній республіці. Той сам „централізм“ бував і в феодальному, і в буржуазійною системою, і з тими формами співжиття, що можуть стати на місце послідньої. Але французькому народові треба сподівати ся, не однаково, в якій в тих ріжких установ обявляється ся навін невмінна його склонність до державної влади: в установах феодальної аристократії, чи в установах ліберальної буржуазії, чи вкінці в державі, оснований на безпосередній народовласті і службі робітничим інтересам народних мас. А з того слідує, що навіть зробивши виєпе наведену уступку, ніяк ще не подиктована науковою, ми при аналізі якої-будь суспільної установи мусимо строго розріжняти між тими елементами його, що відповідають народному характеру, і тими що служать задоволенню інших потреб людської культури. Але по-дібна аналіза приводить до резултату, що та сама познака народнього характеру може показувати ся в найріжких суспільних установах, як і противно, та сама установа може в ріжких народів і в ріжкий час одержати один або другий національний відтінок, з огляду на той або другий національний характер.

Але з того знову виникає ясно, що оправдання національного принципу треба шукати не в якім-будь особливім змісті культури, в ріжких розв'язках культурних завдань і суспільних зокрема, але лише в осібних національних формах, що надають суспільним установам один або другий відтінок, однаковий в огляду на правду, добро й красу.

III.

Разом з „народною душою“ і „народним характером“ націоналізм орудує ще одним принципом — „національним читтєм“. Він підносить його всюди, де справа йде про оправдання одних або других національних потреб, а особливо на оправдання стремлення до політичної самостійності й незалежності.

Само собою розуміється ся, що нікому ніколи не вдасться навести які-будь розумні докази на то, щоби відмовити якому-будь, хоч би й найменшому народові право на політичну незалежність. Всюди, де пригнічені народи, яка б

не була скромна їх роля в сучасній культурі, боряться за свободу й незалежність, симпатії всіх чесних, невпередженіших і не заинтересованих людей, будуть по їх боку. „Коли ми бачимо“, говорить Бебель, „що народи управлюються всупереч їх волі то наш обов'язок — стати по стороні тих що являють волю, виволити ся від чужого ярма“¹⁾.

Але тут іде справа не про ті сімпатії і не про ту виникаючу в неї поміч, котру ми даемо народам, що вже борються або готовлять ся до боротьби проти чужого незвносного ярма. Тут іде справа про прінципіальне питання: треба чи не треба бороти ся за то, щоби кожда народність могла користувати ся національно-політичною незалежністю? Шовиністи чи не повинні соціальні буать-якого політично независомості народу покласти собі за ціль виборення політичної самостійності для своєго народу?

Націоналістичний прінцип відповідає там, де він поспіль переведений, притакливо на ті питання для всіх народів, при всіх обставинах, покликуючи ся при тім на „національне чуттє“, — на ту різну точку всякого національного руху, — котре може бути лише тоді остаточно задоволене, коли народ дібеть ся найповнішою політичною незалежністю від чужих.

Нам здається, що годі давати такі категоричні відповіди на поставлені питання, що їй тут залежить богато від обставин часу й місця, що „національне чуттє“ не конечно мусить жадати політичної незалежності й що саме то „національне чуттє“ отримує цілком інакше значення, в огляду на те, чи на него покликався ся націоналіст-шовініст, що перечить загально-людський зміст культури, чи прихильник міжнародного прінципу, що признає національностям лише ріжнородність творчих національних форм, що мають перетворити ту саму загальнолюдську культуру.

Застановим ся тому трохи довше на питанні про національне чуттє.

Лехто твердить, що національне чуттє, має цілком певний зміст, як наприклад чуттє краси, і що воно в другого боку чуттє нове, являючи ся історичним продуктом сучасного життя народів. „Розвиток національного чуттє“, пише Дюбуа Реймон, „являється ся новим обявом в розумовім житті сучасних народів, як наприклад, розвиток чуттє любові до краси природи“²⁾.

Розберімо се.

Всік чуттє, що не виникає безпосередньо в нашім організмі, конечно звязане з якими-будь віншніми звору-

¹⁾ „Vorwärts“, 1877, ч. 54. Додаток з 5. марта.

²⁾ Du-Bois-Raymond, Über das Nationalgefühl, ст. 21.

шеннями. Національне чуття не може становити виїмку з того правила. Воно нероздільне в уявленнім тої національності, до котрої зачисляє себе; воно нерозривне звязане з національною самосвідомістю. Але національна самосвідомість не є цілком продукт новійшого історичного життя. З того часу, як на землі зявилися нації й племена, зявила ся й національна й племінна самосвідомість. Навіть найбільш дике і відстале племя мав свою назву, свою ім'я, значе кождому індівідуумові. То значить, що кожде індівідуум свідоме своєї приналежності до певного етнічного гурту. Воно має свої племінні внаки, як наприклад певне національне одіннє, певну причіску волося, певне татуваннє. Всі ті знаки піддержують ся в національною або племінною самосвідомістю, себто ві свідомістю того, що тими знаками дане племя ріжнить ся від всіх інших племен. Вона запановує також національною солідарністю, котра виявляється щонайменше тоді, коли воно стає до боротьби з іншим племенем. Нема чого й говорити, що воно знає й національну гордість, і національну вухвалість, і національну самохвалибу, — види національної самосвідомості, що виступають у диких і варварських народів ще в більшій мірі на яву, ніж у цивілізованих народів.

Національною гордістю визначають ся без сумніву національні та маленькі народці, що тепер виходять на верх в сучасних культурних державах і котрі що до національної гордості стоять далеко позаді свободних, самостійних «диких» народів. Національну їх самосвідомість видко хоч би в того інтересу, який вони виявляють, коли говорити їм про долю рідних їм племен, що живуть в інших краях або територіях.

Таким чином національне чуття абсолютно не можна уважати продуктом новійших віків. Окрім того воно не являється якимось особливим, до психольогічного змісту спеціфічним чуттям. Справді нема національного чуття як такого. Те, що ми називаємо національним чуттям, є в своїй істоті цілий ряд загальнолюдського чуття, направленого на свій або чужий народ. Любов і непависть, одушевленнє і зневага, співчуття і жорстокість, стид і боязництво, — всі ті чуття можуть стати змістом національного чуття, коли вони викликають ся уявленнім тої або іншої національності.

Чуття, що споводувало відомий виклик: „Finis Poloniae!“, як і те чуття, в котрим Георг Брандес цитує слова: „Le Danemark s'efface“ не може бути тотожне з тим чуттям, в котрим німецькі „Hirtapatriot“-и співають „Heil dir im Siegeskranz“. І навіть при тім самім психольогічнім змісті національного чуття конечно все докладно піанати, який

саме обяв народного життя викликав його. Одушевлений поклон наприклад, викликаний воєнними успіхами народу, годі класти на одну купу в тим одушевленнem, що викликається ся при згадці про національних мислителів, герой цівілізації даного народу, як і успіхів, осягнених ними на дорові поступу. Німецька національна гордість, що звучить у відомих словах Енгельса: „Ми гордимо ся тим, що походимо не лише від Овена й Сен-Сімона, але й від Канта й Гегеля“, істотно ріжнять ся від тої національної гордості, котра виявилася ся в так само відомих словах Біємарка: „Ми Німці боїмо ся Бога й більш нікого в світі“. Той сам обяв національного життя може в одних викликати крики одушевлення, а в інших — стид. Таким чином національне чуттє ріжне, з огляду на те, який в него психічний зміст, якими обявами народного життя викликаний той психічний зміст в яких особах і гуртах він обявив ся.

При оцінці національного чуття годі спускати з очей ще й слідуюче. Національність не представляє одинокого прінципу, що лежить в основі гуртування людей і їх зединення в одну цілість. Чоловік не належить лише до певної національності, але ще й до певної кляси, певної сім'ї, стану, реїтії, партії, тощо. Чоловік — гуртове бство, і його належність до одного або другого гурту приводить до того що той гурт стає предметом і будителем чуття, цілком аналогічного до національного чуття. Разом з національним чуттєм можна констатувати й істнованнє партійного чуття, клясового чуття, секретантського чуття, станового чуття, бо всі ті гурти викликають у своїх членів той самий обяв, котрій стрічаємо, розвелідаючи національне чуттє. Партійна і навіть фракційна ненависть, становчасть, теріторіальний патріотизм, парохіальний „ дух“ і навіть мужеська гордість і „женеська самосвідомість“ прінципіально нічим не ріжнять ся від національної ненависті, гордости й чести, національного „ духа“ і національної самосвідомості. ¹⁾

1) То, що Філіппс оповідає про свою першу знайомість з мешканцями Ботанібая, а саме, що мушкини лише про те думають, як би то найгірше обйтися зі своїми жінками, при чім вони підтримують один одного, але що їх жінки не пропускають нагоди, щоби відмстити ся на мушкінах, — все то находимо ми всюди в негритинських народів, де мушкини в тайних спілках придумують дороги й способи, при помочі котрих можна би було тримати свою жіночу прислугу в повнім підданстві, але їх жінки ві своєї боку основують подібні товариства“. (Adolf Bastian, *Der Mensch in der Geschichte*, Bd. III, ст. 292.) „У Карайбів мушкини й щінки говорять ріжними мовами“. (Там же, ст. 387). Замітимо ще, що в Абіпонців „дворянин є внатні відріжняють ся від народу також свою мовою тим способом, що вони уживаючи тих самих слів вставкою й додатком до них інших букв так приряджують їх, що виходить в того немов би цілком нова мова“. (Там же, ст. 386—387).

Всюди, де ми находимо суспільні гурти, що ведуть між собою боротьбу, можемо сконастувати в них ті самі психічні обяви, що мильно уважають ся виключною прикметою національного чуття. Ті психічні обяви виникають в одиниці зі свідомості її приналежності до певного суспільного гурту, котрого інтереси вона утотожнює зі своїми власними інтересами. В кругу того самого стану може виникнути суперництво й боротьба окремих родів і родин. Але ворогуючі між собою роди й сім'ї будуть все таки відчувати свою приналежність до того самого стану й уважатимуть себе чужими всім іншим станам. Внутрі тоді самої національності розгорить ся клясова боротьба, але її воюючі між собою кляси можуть відчувати свою приналежність до тоді самої своєї національності і протистояти її чужим націям. За те не лише можливий, але в дійсності стрічається ся противний випадок, коли в кругу тоді самої кляси дають ся відчуваючи національні ріжниці, але ті ріжниці придавлюють ся в ім'я клясової єдності там, де клясова свідомість, свідомість своєї приналежності до певної кляси, бере верх над національною свідомістю, над свідомістю приналежності до певної нації. В тім випадку національне чуття відсувається ся на друге місце й уступає перше місце чуттю клясової солідарності.

Годі забувати її те, що ріжні види гуртової свідомості і авіянаного з ним гуртового чуття в ріжні доби мають не однакову історичну силу. В часах середньовіччя наприклад національне чуття підчинене було цілком релігійному й партійному, як воно тепер серед робітничих кляс західної Європи майже цілком приглушується в кождим днем все більше міцніючим чуттєм приналежності до одної кляси наємних робітників.

В тій обставині криється ся причина того, чому так тяжко доказати правомірність національного чуття, чому не досить покликати ся на голий факт його істновання, щоби тим самим оправдати націоналізм, як прінцип суспільної діяльності. Стаючи на чистім обективнім становищі годі зрозуміти, чоми ми повинні дати першінство національному чуттю перед клясовим, релігійним або партійним. Суддями в тій справі не можуть бути й ті, що стоять під впливом того опануючого чуття тому, що вони в кождім разі не менше партійні, ніж ті, що одушевлюють ся чуттєм клясової, релігійної або партійної солідарності.

Правда, приналежність до будь-якого народу, етнічне національне походження, являється фактом більше примітивним, ніж приналежність до партій, секти або кляси. Тілесні й психічні подібності одиниць дані раніше по часу, ніж подібності в переконаннях і інтересах. Але для су-

спільногого гуртування найважнішим моментом являєть ся саме однаковість інтересів. Але тотожність інтересів що шукає своєго *raison d'être* в тій обставині, що в богатих одиниць в однакові римські носи або подібні мігдалеві очі, така сама ефемерна, як абеурдна була би думка, щоби бльондини всіх країв творили міжнародну партію.

Коли станемо на подібне становище, то не тяжко буде зрозуміти, чому поступова думка все відносилася до факту істновання національного чуття, як до чогось такого, що в найліпшім разі повинно бути для нас цілком байдужним. Так наприклад писав Герцен про національні рухи своєго часу: „У відношенню до національних хорів посліднього часу ми все трималися індефентно, але ми не виступаємо ворожко проти них. Вони належать мабуть до фізіольгічної лінії розвитку. Але ми не можемо забути того, що вони витиснули революційні і соціальні рухи й до того затемняли уми народів і одиниць, що в їх ім'я могли Гарібалді й Бісмарк.... почуття ся в однім стані. Проти національних рухів не слід бороти ся, але й не слід одушевляти ся в ім'я їх. В них проявляється нисший ступень людського стремлення до успільнення, до зведення зі „своїми“ проти „чужих“.... Елементарне стремлення гуртувати ся по зоольгічним поанакам представляє дитячу добу розвитку, і бороти ся проти тої доби було би рівнозначне боротьбі проти молочних вубів.“¹⁾)

Для того, щоби момент національного чуття міг для соціалістичної думки перестати бути „adiaphoron“ і зробити ся мотивом свідомого поступування, конечні цілком інші докази, ніж покликання на анатомію і фізіольгію. Але націоналізм піднімав інстінкти всюди, де від него жадали розумних доказів, — інстінкти, що їх можна без сумніву придавити вищим чуттєм.

Розділ четвертий.

I.

Національне чуття не може служити оправданням національного прінципу, що заперечує істновання загально-людської правди, справедливості й краси. Подивімось, яке значіння буде воно мати, як ми на місце національного прінципу поставимо прінцип міжнародного братерства в тім його розумінні, яке ми надали йому на початку нашої розвідки, себто в розумінні основи міжнародного життя.

1) Искандеръ, Колоколь, ч 243.

однаково ворожого як шовінізму, так і космополітизму.

Богато соціалістів, що придержують ся космополітичного толковання міжнародної основи, гадають, що матеріалістичне розвуміння історії, що бачить в „продукції“ і відтворюванню безпосереднього життя“ головну причину всякої суспільного буття, вимагає, як своєго дополнення, матеріалістичного „світогляду“, по якому головною цілю індівідуальних стремлінь масового чоловіка являється знову „продукція і відтворення безпосереднього життя.“ Думки, чуття і поступки людей, участь вони, не лише обусловлені кінець-кінцем економічним устроєм суспільності, але й направлені головно на задоволення матеріальних інтересів. „Ідеольгічні“ потреби се лише „адіарфора“, щось цілком неважне, що не грає жайдої ролі в мотивах людських поступків.

Крихітка правда, що лежить в основі того погляду, полягає по нашій думці лише в тім, що задоволення матеріальних потреб дійсно являється ся одинокою підставою, що на ній можуть зявитися і розвишти ся виспі стремління людської природи. „По тім боці царства необхідності,“ каже Маркс, „починяється розвиток людської сили, що служить сама собі цілю, правдиве царство свободи, що може процвітати лише в тім царстві конечності, як на своїй основі.“¹⁾

Лиші тоді, коли матеріальні потреби так або інакше задоволені, — але тоді вже конечно, — являється ся стремлення до вищих насолод, являється ся інтелектуальний і естетичний голод, що вже жадає своєго васпокобння. А коли се так, то матеріалістичний світогляд, що уважає матеріальну забезпеку і „плодження дітей“ вищими житевими добрами, мусить уступити своє місце ідеалістичному світогляду, що надає більшої моральної цінності „царства свободи“, ніж „царство конечності.“²⁾

Але царство свободи се царство національного.

Вже Рюдігер замітив той дивний обяв, що розвиток національних суперечностей в дев'ятнадцятім століттю йшов

¹⁾ K. Marx, Das Kapital, Bd. III, 2, ст. 355.

²⁾ Щоби виминути неналежну сюди полеміку з діялістичним матеріалізмом в філософії й історіософії, ми замітимо, що ідеалістичний світогляд цілком можливий на підставі філософічного й історично-філософічного матеріалізму. Се випливає ясно в наведеного нами цитату К. Маркса. Проба веднати ідеалізм світогляду в матеріалістичним світоглядом і матеріалістичною філософією історії зроблена була д-ром Петерсом в його книзі „Віра в людськість“. (Dr. Peters, Der Glaube an die Menschheit, 1896. Stuttgart, Dietz.)

поруч з розширенням цівілізації, ві збільшеннем міжнародних зносин і з культурним зближенням народів між собою. Чим більше народи ставали один до одного подібні по своїх правах і звичаях, світоглядом і установами, чим більшу участь стали вони брати в розвитку загальнолюдської культури, тим частіше стало являти ся національне терте і тим різкіше стала виступати національна самовідомість.

Сей замітний обяв пояснюється, на нашу думку, тою обставиною, що в національностей, що пробудилися до культурного життя, осередок ваги суспільної думки переносить ся в „необхідних“ царин культури в „свобідні“ царини ІІ. Одіж, пожива, мешкання, технічні знаряддя в ріжних майстернях, оруддя й машини, — приготовлені всіх тих матеріальних дібр культури підчиняється зверховому володінню необхідності. Ціли, що задовольняються ними диктовані в одного боку військовою природою, в другого боку психофізичною організацією, спільною всім людям. Найпридатніші для задоволення тих цілей власоби, отримують лише случаю національну познаку. При взаємному зближенню народів між собою побідять в своїй боротьбі за істновання лише ті власоби, що найбільше відповідні цілям, себто при даних культурних і соціальних умовах найбільше раціонально задовольняють потреби, що лежать в основі „необхідних“ галузей культури.

Цілком інакше стоїть справа з тими галузями культури, що ми їх назвали „свобідними“. Штутка, література, поезія, реалігія, фільмософія, — одним словом, все ті проблеми, що не можна їх розвязати уявленням про ліпше застосування і котрих розвязка захоплює цілого чоловіка, його лінії думки й чуття, — в конечності мусять приняти одну або другу національну закраску. Бо при їх творенню ділають не лише родові, загальнолюдські й індивідуальні творчі сили, але ще й національні форми творчості. Все, що дійсно одушевляє особу, викличе безпечно павні і „народну душу“, що з'явилася в неї дорогою психофізіологічної дідичності. Лише там, де народ віддається ся, так експати, душетою тілом якій-будь галузі культури, виступає найяркіші і його національний ґеній, своєрідний характер його творчих сил. І лише в тих „свобідних“ царинах культури робиться ся народ „національним“ в тім виснішім зміслі, що означає не лише просту ріжницю його від інших народів, але й вимагає осібних національних форм творчості, вироблених дорогою дідичності, завдяки довгому спільному життю індівідуів в тій самій культурній атмосфері.

Ті творчі форми якій-будь нації витворюють культурні цінності, що їх не може витво-

рити жаден інший національний гурт. Багато продуктів загальном людської культури існують лише в певній національній формі і цілком не мислимі без неї. Найбільше що можна собі уявити, се то, що їх можна перелляти в одної національної форми в другу. Але цілком втратити сліди тої або другої національної відбитки вони не можуть. Національність, то майстерня, в котрій можливі продукти загальном людської вищої культури отримують свою конкретну, все національно певну дієність. Або вірніше: національність, то — органічне существо, що витворює ті національні творчі форми, в котрих виходять вищі продукти загальном людської культури, конечно пересяклі духом тих форм.

Разом з любовю до вищих цінностей культури виникає з конечності любов до тих форм, в котрих вони появилися на світ, до тих творчих сил, котрим вони завдають своє істновання.

От особа правдивочоловікобного національного чуття, котрого жерелом являють ся не одні або другі несвідомі фізіологічні і расові дивацтва, але свійська кожному чоловікові любов до правди, добра і краси, що їх годі подумати поза емпіричними даними національними формами.

Для тих членів якої-будь національності, що їм дорогі ті вищі культурні цінності, не може бути благороднішого завдання, ніж те, щоби поставити їх творця, себто певний національний гурт, в такі життєві усlovія, що обезпечували би його істновання і дальший свободний розвиток. Інтереси, виникаючі з того завдання, в реальні інтереси вищої культури, і право служити їм не можна оспорювати з жадного становища, коли лише національний рух, що служить їм, не береться до засобів, що йдуть в розріз з інтересами загальної культури, і коли лише він не загрожує таким самим законам інших народів.

Національне чуття, — любов до народу, що випливає з любови до його мови, його успіхів в „царстві свободи“, — співчуутте в них, коли вищі або внутрішні причини спиняють його повний і всесторонній розвиток, не нависть до інших народів (а придивляючи ся ближче справі — ненависть до керманичів інших народів), що змагають поневолити його і зробити неможливим його дальший самостійний розвиток, навіть зависть до інших народів, що випередили його на дороці поступу, — зависть, що являється засобом, який спонукує до власної культурної діяльності, — національне чуття, плекане подібними мотивами, було завсігди властиве ліпшим одиницям всіх національностей, без ріжниці партії і напрямку. Лише у хорих народів, котрим ще не вдало ся забезпечити собі всі усlovія для

дальшого самостійного розвитку, і котрих право існування оспорюється сильнішими або культурнішими еусудами, те чуття виступає часто в відтінку нервового і капризного шовінізму, коли воно в здорових народів навіть не все живе ясно в свідомості їх ліпших одиниць. Як здорові і зачасті взагалі рідко доходить до свідомості.

Ми могли би навести богато виписків з праць мисливців, яких щира відданість загальнолюдському поступові і щира ненависть до національного шовонізму не піддається найменьшому сумнівові, що цілком потверджують те, що ми лише що сказали. Ограничимся лише наведенням кількох місць з „Історичних листів“ І. А. Лаврова.

По думці Лаврова, національність представляє „великий принцип“¹⁾ і „як продукт природи і історії“, — в цілому правомірно засада. „Необхідно“, щоби „та або друга національність в даний момент історії ставала реальним представником поступового руху людкості“. Історична роль означається її способністю виливати на інші національності, в берігаючи свою власні і чужі особливості.²⁾

Зробивши ся історичною, національність в жаднім випадку не висуджена на то, щоби коли-небудь умерти. Історія не знає природної смерті національностей, „а знає лише ряд убійств одних національностей іншими, так що навіть питання: чи може історична національність вмерти природною дорогою? — тоді уважає рішеним.“

Боючи ся з хібною ідеалізацією національного принципу, Лавров вказує на правомірність його правдивої ідеалізації, що лежить в тім, що в сяка (розвивка наша) національність може при сприячих обставинах стати історичним поступовим двигуном. Чим ліпше вона зрозуміє сучасні потреби людства, чим повнійше втілить їх у формі своєї культури і в засоби своєї думки, тим правдоподібніше буде для неї осягнення того історичного стану...“ „Тому правдивий національний патріотизм для особи лежить в зрозумінню природних потреб пожив загальнолюдського поступу“... „Жадання піддерживати свою національність, як самостійну усієї бінену одиницю, цілком законне (розвивка наша), бо воно відповідає стремленню, щоби ідеї, в котрі чоловік вірить, мова, якою він творить життєві цілі, які він собі ставить, вийшли як живий елемент в будучість і не переродилися відповідно до потреб поступу в людськості. і

1) Розвивка Лаврова.

2) Розвивка наша.

не завмерли. Зречи ся піддержувати свою національність має право лише той, хто переконав ся, що його національність містить в собі висуд застою або назадництва як нерозлучний елемент і не може від него від'йти. Але котраж національність не може того зробити?»

„Внесеть в думку вашої національності правду; внесеть в уклад її суспільних форм найбільше справедливості; тоді може вона без страху стати в ряді з іншими національностями, котрих думка має в собі менше змісту правди, котрих форми суспільності менше переняті справедливістю. Вона буде вилівати на них; вона підчинить їх морально, не маючи потреби побідити їх, себто позбавити їх самостійного історичного життя. Подібного впливу, подібного підчинення має право бажати кождий правдивий патріот, він має національне право, змагати до подібного значіння своєго рідного краю; при такім історичному пануванню своєї національності над іншими він має право співдіяти всіма силами тому, що тим він прислужиться і поступови людства. Поступ не є бевособовим процесом. Кождий повинен бути його органом. Яка-будь національність повинна перед усіма і може лішче, повнійше від інших стати представником поступу в даній добі. Правдивий патріот може і повинен бажати, щоби то була його національність, щоби він таким чином співдіяв у тім її історичнім значінню. Саме тому, що йому більше знана і привична культура його народу, що йому легкше усвоїти погляди, думки й діяння його співлемінників, він може скорше лішити ся патріотом, переслідуючи загальнолюдські цілі. Раціональний патріотизм намагає в змаганню зробити свою національність найвищим сячем людського поступу, затираючи можливо як найменше її особливі характеристичні познаки.«

Угрутованне „раціонального патріотизму“, себто розумного, людського національного чуття, виложена в сих виписках Лавровим, не цілком годить ся з тими доказами, що ми наводимо в користь за конності того чуття вістановища міжнародних засад.

Ми не вважаємо потрібним входити в потрібну аналізу доказів Лаврова, для котрої треба би критичного огляду цілої його теорії поступу, звязаної з його загальнофілософічними і теоретично-ізмінчими поглядами. Паша ціль при наведенню тих виписків лише в тім, щоби показати, що і такий прихильник загальнолюдських засад, яких був покійний російський мислитель, не відносив ся ворожно до національної засади, того, як він каже, „великого прінципу“, і взагалі вірно вказав на законність ві-

становища поступу, національного чуття („патріотизму“) там, де вона не йде в розріз зі стремліннями до загально-людською розвитку. Він також показав, що таке чуття не лише не вороже поступові і розвиткові загальнолюдської культури, але противно може стати наймогутнішою підставою для піднесення культури народу на вищий ступінь.

В признанню законності такого національного чуття і цілої програми діяльності, що неминучо виникав з него, лежить саме велика ріжниця, що відділює сучасний міжнародний принцип, одушевляючий найпередовійші працюючі маси Європи, від космополітизму, котрому поклонялися торговопромислові кляси вісімнадцятого і початку дев'ятнадцятого століття.

II.

Законність національного чуття, що лежить в основі міжнародної власади, в розріженню від космополітизму, ще більше виступає на вій, коли здавати собі справу з того, яка велика роль національних творчих сил при творчості на всіх царинах загальнолюдської культури.

Приглянемося з тою цілю ще раз всім царинам культури, якими више характеризували: мова, техніка, економіка, соціальні установи, право, політика, наука, філософія, релігія, штука, мораль, звичай і звички, виховання й історичне життя.

На самім початку того вичислення стрічаємо перший і найважніший обяв культурної творчости чоловіка, мову. Вироблення людської мови найбільше стоїть під впливом національних творчих форм. Але мова являється я заразом і тою цариною культури, що в ній інтереси загальнолюдського поступу тісно й нерозривно звязані з розвитком національної мови. Приведенне якого-будь народу до загально-людської культури, розділ всіх духовних добр тої культури між поодинокими членів народу і стремління зробити їх, тих членів, свідомими учасниками в дальшім виробленню поступових їх власад. — все те можливе лише за посередництвом тої мови, котрою народ говорить. Але для того, аби народня мова могла відбути ту поступову службу, для того, щоби вона стала пригідним засобом для розширення високої культури, вона повинна бути богата словами, виразами, відтінками, що дають можність передавати всі найменші поглублення і тонкості сучасної культурної думки. Але чим більше доеконала і вироблена мова, тим вона більше національна.

Завдяки національним особливостям мови і наша дума, нероздільна від неї, пересякнена все більше й більше

формами національної творчості. „Коли ми згадаємо“, каже Абель¹⁾, „що всі слова всіх мов мають значине, властиве лише їм, і що слова інших наріч, які повинні означати те саме, ніколи їм докладно не відповідають, то можемо тим змірити, до якого ступеня роблять ся наші думки національними, завдяки мові“, і „той обяв, що слова, котрі в різних мовах повинні би означати те саме, при більшій докладній розгляді вказують звичайно на значиння, трохи відмінні одно від одного, — той обяв повторяється у цілому словарі“²⁾.

Годі також забувати, що чим більше досяконалою стає національна мова, тим доросшою і любійшою робить ся вона для особи, і в тім факті лежить немаловажний елемент розвитку людської природи. Мова зробила чоловіка людиною ще у тім розумінні, що навчила його радісного естетичного чуття, незвязаного з ніякими матеріальними предметами. Надзвичайно характеристичне, що Хорвати в двомовній Істрії називають свою рідну мову „мовою серця“ (*lingua dal cuore*), а чужу мову, якою мусять користувати ся в своїх зносинах з чужими, „мовою для хліба“ (*lingua dal pane*). — „Кождий край“, каже Гере, „любитъ свій діялект, бо він творить елемент, з котрого душа черпає житє.“ („Wahrheit und Dichtung“).

Вивчення чужих мов являється ся одним з ліпших засобів для розвитку чуття міжнародного братерства. „Той, хто старанно учить ся їх мови, робить ся мікшим і осторожнішим в оцінці чужих націй... Він не найде нічого неприродного в тім, що навіть найбільше цівілізований між ними так високо цінить свою національність і свою мову, що представляє для них світ їх думки, їх власне „я“; він буде вистерігати ся наємінками або зневагою взяти гіркість в боротьбу, яку декотрі з них мусять вести зі своїми сусідами, що поступили даліше вперед духовно або економічно“³⁾).

Пригадаймо також, що гуртування поодиноких членів „Міжнародного Товариства Робітників“ не йшло по краям або територіям, але по мовам, і що майже всюди національне питання майже цілком сходить ся з пігваннем про національну мову. Подібно до обороту крові в організмі, мова являється ся двигачем тих елементів духової поживи, що їх мусить ся доставити кождій особі даного народу. Нагінка за яку-будь народною мовою рівнозначна засудови на смерть

1) C. Abel, Die Sprache als Ausdruck nationaler Denkweise. Berlin. сторона 26.

2) Там же, ст. 8.

3) C. Abel, там же, ст. 28—29.

того народу. Любов до рідної мови, до „мови серця“ не представляє чуття, ворожого загальнолюдському поступони, і змагання розробляти і розвивати свою рідну мову — одно в найзаконніших і найпоступовіших змагань народного життя. „Bewahre in der Brust wie einen Hort das liebe, schöne deutsche Wort“, співає, і той поет, що нічого не хотів знати про національний прінцип в політичному життю: Гайнріх Гайне. І зрозуміло, що його слова мають значине не лише для німецької мови, але й для кожної іншої. Бо як риси моєї матері мені дорожні і милійші від рисів лиць всіх інших людей, так і звуки моєї рідної мови мені вдаються ся солодшими й милійшими, ніж звуки всіх інших мов.

Нероздільна від національних форм творчості і література народу, що недурно зветься національною. Разом із виділеннем сучасних європейських літератур із середньовікої „загальнолюдської“ літератури на латинській мові положена була підстава її власного духового розквіту середньовікового світа на осібні національності, що витворили самостійні культурні атмосфери, котрі впливали одна на одну і взаємно тягли одну одну по дорозі сучасної світської цивілізації.

Був час, коли до літератури на народній розговірній мові відносили ся не поважно, майже не мов би до невинної забавки. Навіть Данте з початку довго не міг відповісти на питання, якою мовою писати йому свою „Божеську Комедію“: „національною“ італійською, чи „загальнолюдською“ — латинською. Італійська мова його часу була ще груба й необтесана, і надто приманливо була думка повірити себе виробленому латинському гексаметрови. Його рішення — зробити народню „вулгарну“ мову виразником його поетичних думок і обравів витворило італійський народ, витворило італійську національність. Те саме можна сказати і про всі інші європейські народи. Культурне їх відроджене бере свої початки в народніх їх національних літератур, себто в тій обставині, що вони, ті літератури, виаволили ся з під інтелігентського впливу церковного космополітизму середніх віків.

На жаль, ще богато відсталих в своїм національнім розвитку народностій Європи не дожили до своєї національного відродження. Поступова їх інтелігенція і їх культурніша буржуазія, захоплена асіміляційним впливом високої культури, серед котрої вони живуть, глядять привирливо на народній „жаргон“, на „вулгарне“, „простонародне“ нарічче. І навіть ті люди, що в цілі душі бажали би самостійного культурного відродження своєго народу, часто бувають в розпуші через неможливість піднести

народньо-розговірну мову до степеня літературної і наукової мови.

Такі побоювання, по нашій думці, не мають поганкої причини. Як то не вдається ся парадоксальним, але можна твердити з повним правом, що нема такої народньо-розговірної мови, яку годі було піднести на степень літературної мови, спосібної передавати всі відтінки і глубини сучасної наукової, фільєсофічної і художньої думки. І от на якій підставі ми то твердимо.

Подібно, як ціле наше духове життя, по крайній мірі те, що дотичить його внутрішнього змісту, — виникло з первісних простих порушень, так само й усіх вищіх словотвори, що виражают найбільше абстрактні поняття і найскладніші образи, розвинулися в небогатьох первісних корінів, що означали найпримітивніші уявлення, і бути питомі кождій мові. Та сама творча спосібність мови, що в примітивного кореня „*mag*“ або „*mal*“, яке означало лише — „щось розтирати пальцями“, витворила так далеко відмінні по своєму значенню слова, як: „море“ і „мельниця“, — не покажеться ся бессильною і перед зауванням викувати гнучку вброю думки в мови, на котру може бути перекладена ціла біблія. А біблія се треба знати перекладена майже на всій культурні і некультурні мови світа: про се може переконати ся кождий, хто кине оком на каталоги Бритійського Біблійного Товариства.

Розуміється ся, щоби справити ся в таким завданнім, щоби дати народньо-розговірній мові розвинуті всі можливості вищого життя, що криються в ній, конечно добре її знання, конечно переняти ся її внутрішнім духом, конечно дорогою вдумливої аналіза і майже несвідомого інтуїтивного подразнення натрафити на слід тих доріг і засобів, що за їх помічю сам народ творить абстрактні поняття і складні образи в тих первісних емпірических значіннях, якими він користується ся для виразу своїх розмірно нескладніших думок. Але для того, хто справив ся з тим завданнім, успіх неминучий. Неминучий по крайній мірі для тих геніїв мови, обдарованих тонким чутем, котрі можуть горячим духом своєї поетичної творчості розтопити твердий і сипкий матеріял народньої мови і вияти його у вищі формі що відповідають складу ума й мови самого народу. Все, що ми знаємо про сей предмет з історії сучасних літератур,каже нам, що двох - трьох поколінь творчої праці досить, щоби вивести мову зі стану лєтарігу або навіть повільного виродження і вдихнути в неї дух саморозвиваючого ся життя, що забезпечує їй дальший розріст і удосконалення.

Коли склад народної думки і народної мови накладав свою відбитку на все обяви літературної діяльності, то її роля особливо значна в царині красної словесності. Тут „краєа і цінність істотно лежать у формі мови, яку годі пересадити або перекласти,“ як се цілком справедливо замічає інтернаціоналістично думаючий Георг Брандес.¹⁾

Виходячи з своїх думок, що чуття світового горожанства неприродне без національного чуття, що „спершу Данець, — се само собою зрозуміло.“²⁾ Брандес приходить до висновку, що „на нас. (себою Данцих, але то саме важне і для всякого іншого народу), тяжить національний обов'язок захищати нашу мову і зробити все, що від нас залежить, в користь того, щоби та мова не втратила ані одного дюйма своєї території.“³⁾

Соціалістичні партії сучасних культурно-підчинених народів придержують ся на жаль всій адебільшого матеріалістичного погляду на завдання житя і бачать весь зміс своєї діяльності лише в розвязці економічних і соціальних проблем. Ім, розуміється, здається ся в дуже великім ступені дивним і навіть цілком позадицьким жаданям — викликати в житті раюм в політичним і професіональним рухом національний рух в користь відродження народної мови і дати сей новий стяг в руки тих самих працюючих мас, що в ім'я їх інтересів вони працюють. Тим поступовим партіям культуропоневолених народів, що (партії) стоять під впливом чужої пануючої культури і чужої пануючої мови, повинен показати ся їх національний обов'язок в тій справі, про котрій говорить Брандес, чимсь таким, що йде в розріз із дорогими для них принципами міжнародного братерства. А між тим сей національний обов'язок є лише конечний наслідок тої міжнародної засади, що, як ми бачили, жадала, щоби й найменша національність тішила ся „достойністю і впливом.“ Приналежні боротьба зі стороною таких соціалістів проти істнюючих вже рухів в користь відродження народно-розвівріній мови. — така боротьба є без сумніву переступством проти духа і всіх офіціяльних заяв сучасної міжнародної засади. На щастя така боротьба не довготривала. Працюючі маси, в ім'я котрих ведеться ся та боротьба і котрі деякий час піддержують її, скоро покидають своїх політичних провідників і йдуть за тими соціалістичними партіями, що виписали на своїм стягу і задоволені на-

1) Georg Brandes, *Über das Nationalgefühl*, ст. 18.

2) Там же, ст. 29.

3) Там же, ст. 31.

ціональних інтересів. Мені вдається ся, що боротьба проти сучасного поступово - національного руху працюючих мас і виключне підчеркування економічного і соціального моменту в своїй діяльності виникає з тої психольогії „каючогося“ пана, що майже з ненавистю дивиться на все обявлені вищої культури, знаючи, що трудящим масам доводиться боротися за кусень хліба і бодай промінчик свободи, боротися за можливість боротьби за ліпшу будучість. Завдяки тій психольогії „каючогося дворяніна“, витворюється ся цілком неприродний погляд про психіку працюючих мас, ніби-то ся психіка перенята лише економічними, соціальними і в найліпшій разі політичними потребами. Справді воно цілком не так. Чоловік всюди є чоловіком: і на вершинах і по низах. Працюючі маси створені з того самого тіста, що й соціалістична інтелігенція, і той, хто добре знається ся на їх психічному життю, може сконстатувати, що радше можна нарікати на перевагу в нім ідеольгічних мотивів над економічними і соціальними, ніж думати, що їм не має місця в тій психіці, завдяки певному економічному і соціальному становищі працюючих мас. Як би там не було, але ніким не оспорений факт, що, як лише маси починають розумово розвиватися і жити ширшими суспільними потребами, в них зараз же пробуджується ся потреба вищих естетичних, наукових і фільософічних насолод, потреба жити в своїх царинах культури, себто як раз в тих царинах, де національні творчі форми грають найбільшу роль. Живучи в тих царинах, вони самі стають національними або вірнійшими, починають бути свідомі того, що вони національні, і що бути самим собою — не лише не гріх і не переступ проти духа святого, але противно, перший обов'язок поважаючого себе народу.

Завдяки мові і наука, без огляду на її загальнополіський зміст, стає обявом національного життя. Розуміється ся, що виховання годі відділити від національної мови, котрою ведеться наука. Найвидніші авторитети педагогії, як наприклад Дістерверг, Мішель, Бреаль і Толстой, твердять, що вивчення й виклад народної мови або навіть місцевого нарічча дуже благодійно на розиток розумових спосібностей, і ставлять одним з ідеалів педагогіки — виклад всіх предметів у рідній, розгорній мові. Коли ще вгадаємо, що виклад повинен виходити від ідей і понять дитини, найдоступніших дитині, себто від елементів того національно забарвлених дитини, серед котрого вона живе; коли дальше візьмемо під увагу, що історія рідного племені і вивчення рідної літератури являють предметами, найважливішими не лише для розумового, але й для морального,

естетичного і горожанського виховання учеників, тоді стане ароумілим, оскільки велика її важлива роль національного моменту в тій може найважнішій галузі загальнолюдської культури.

Ми не будемо довго встановляти ся над аналою культури царин штук, фільософії і релігії і тої ролі, яку грає в них національний елемент, себто форми національної творчості. Видатне значіння, питоме національно-му генієви, національної самобітності в тих царинах ніхто поважно не оспорює. В царинах фільософії, релігії і красної словесності ділає поруч з національною самобітністю і народня мова. Завдяки тим двом чинникам, саме ті царини культури являють ся найважнішими представниками того „царства свободи“, котрим загальнолюдський розум не може диктувати ті самі обовязкові для всіх розвязки фільософічних, релігійних і естетичних проблем і в котрих разом із загальнолюдськими її індівидуальними спосібностями і талантами неминучо виступають на верх письофізичні особливості даного народу. Його національні творчі „форми“.

Тому не дивно, що любов до обявів тих царин культури високо підносить національне чуттє, що являється ся імпульсом такої національної діяльності, такої національної творчості, що рівночасно являється ся і службою для загальнолюдської культури, збогачуючи її орієнальними продуктами людського генія.

„Нарід береже свою позицію і рухається вперед, коли він в стані розвивати культуру, і ми не маємо інших способів показати ся навні, окрім одного творити цінності. Хоч як мало було нас але нема нічого, що забороняло б нам писати або рисувати, або музикувати ліпше, ніж всі інші народи, або відкривати їм культурні дороги, котрих вони не нашли... Ми повинні зробити все, що в наших силах, щоби культурні жерела нашого краю вибухли з силою“.¹⁾

Так пише знаменитий представник „менше цінної“ національності, Георг Брандес.

Дотично царини етики, себто стремлення здійснити в думках, чуттях і ділах ідеал людської достойності, се значіння національного елемента для неї міститься ся в тім, що сучасний ідеал людської достойності зберігається в любові до „правди, краси і добра“ і служби їм. Але вищі обяви правди, краси і добра переходят граници родового загальнолюдського розуму, покидають поле необхідності і загальні обовязковості, відкриваючи простір для своєдіної національної творчості. Таким чином етнічна

1) Georg Brandes, Über das Nationalgefühl, ст. 30—31.

служба вищим формам правди, краси і добра являєть ся службою тим загальнолюдським висадам, що не можуть проявити ся на виї інакше, як лише в певних національних формах.

III.

Всї вищі царини загальнолюдської культури ї ті в „низших“, що безпосередно звязані з „людською“, а тим самим і конечно національною мовою, так тісно вліті в формами національної творчості, що поступ національної культури тих царин означає і розвиток загальнолюдської культури, і противію. загальнолюдський розвиток годі собі уявити поза тими національними особливостями, якими один нарід ріжиться ся від іншого.

Але не лише ті царини „свободи“ всї переняті національним елементом. Інавіть царини конечності мусять давати певну данину національному пріщіні.

Лишаючи на боці техніку, в розвитку котрої національні творі форми грають може цілком другорядну роль і виражаютъ ся в більшій або меншій спосібності до технічних винаходів, лишаєть ся ще економія, соціальні установи, право і політика, котрими мусимо ще заняти ся зі становища тої ролі, яку відіграє національність в їх розвитку.

Насамперед замітимо, що зміст всіх тих царин, всіх економічних, соціальних, правних і політичних установ, саме тому, що ті царини відносять ся до „царства необхідності“, мусимо розглянути виключно ві сторони їх придатності чи непридатності для задоволення тих загальнолюдських потреб, що викликали до життя ті особливі царини культури. Жадні шокликування на національного генія, на „самобитність“ і народний дух не можуть оправдати істновання тих установ, що являють, ся стечняючими для свободи і добробуту одиниць, і жадні „хитрі видумки“ чужинців не можуть спонити нарід від перенимання від тих чужинців тих установ або ідеалів суспільного життя, що забезпечують одиниці найповніший і всесторонній розвиток всіх її сил і спосібностей. Роля національного елементу заводить ся тому тут або до спосібності творити нові, ще невидані форми співжиття, найвигідніші для всіх людей, або до вношування частинних поправок, ріжких відтінків і другорядних модифікацій в ті установи і суспільні ідеали, що їх виробили інші народи для того, щоби лішне приподобити ті установи ї ідеали до условим життя даної національності ї ї писемнічного складу думання ї чуття.

На жаль, всеї ті відтінки і роля національних творчих форм утворенню їх в сучасності годі докладно науково підхопити. За те можна без помилок вказати ще на одне значинне національного елементу для розвитку тих необхідних царин культури, що його важливість не може підлягати жадному сумнівови. Ми говоримо про конечність припорошення до усюди національного життя певного народу і до цілого психофізичного укладу його душі при пропаганді її агітації за введенням в життя тих або інших необхідних для него суспільних установ.

Вже те одно, що конечно брати до помочи народню мову для ширення серед народу соціалістичних і демократичних ідей і ідеалів, веде скоріше чи пізніше до занеханя одностороннього космополітизму, в котрого звичайно виходять соціалісти, особливо серед малих, культурно-поневолених народів. Сама соціалістична агітація серед народів має якість, є культивним підприємством безконечної ваги і його введення в життя викликає до життя неминучо гру національних форм творчості. Та діяльність не може обійтися без друкованого слова, без більше або менше талановитої публіцистики, без красної словесності, без популяризації тих або інших поступових наукових і фільософічних зasad. Нова пролетарська поезія жадає поетів або, по крайній мірі, талановитих перекладників: преса взагалі потребує значного числа відібних письменників, що постепенно всисають чарівну поезію рідної мови, що виховують особливу естетичну насолоду від самого процесу творчості при витворюванню і виробленню нової літературної мови. Вдачні ввороти мови, що надають вже майже витертий монеті соціалістичної ідеї новий орігінальний відтінок, зачерпнений в чисто народного власну образів і думок, талановите наслідування народної мови і народної поезії. — все те викликає майже несвідому любов до своєго народу і його духового облича. Пновили та несвідома любов, ті відірвані моменти задоволення, викликані національними сторонами життя своєго рідного народу, зрунують єх в цілком певне, національне чуття. І чим ширше розростається є і чим глибше проникає та діяльність для розширення серед мас соціалістичних ідей, чим більше приклада вона літературних і бесідницьких сил до себе, тим богатшою стає народня мова і по своїй формі, і по своїм змісті. Наступав хвиля, коли і скептики мусять прийти до свідомості, що так би сказати, на їх очах майже невамітно вироєла, нова літературна мова і витворила єя нова соціалістична література, достойна того, щоби її любити і бажати її всякої успіху в її далішім розвитку.

Окрім того потрібув соціалістична пропаганда серед народніх мас зближення інтелігенції, відірваної від рідного народу, що осягла вищу культуру, з самими тими народніми масами. Абстрактний характер соціалістичних ідей, котрими була перенята та інтелігенція, або той іх чужий національний відтінок, котрий вони приняли в чужої національної атмосфери, уступав постепенно своє місце новому конкретному змістови, що вносить ся в ті ідеї характером національного життя рідного народу. Загально-людське горе, в боротьбу в котрим вступають слуги соціалізму, являється ся тепер перед ними у виді конкретного народного горя, а його специфічними особливостями, що виникають не лише з певного соціально-політичного стану народу, але з його певного стану серед інших окружаючих його народів. Чутє тої поступової інтелігенції збогачується ся цілим рядом нових зворушень національного горя, жалю за несправедливо пригнічений і скований в своєму розвиткові даровитий народ (а хтож не вважає свій народ даровитим?). ненависти проти гнобителів, жадоби боротьби і визволення від національного гнету. Ще один крок — і перший інтернаціоналізм, що майже нічим не ріжнить ся від космополітизму починає тратити свій космополітичний відтінок й отримує свідомо своє правдиве значіння — як наука про братерство і рівноправність народів, що помагають солідарно один одному в тяжкій справі заведення правди на землі, — тої правди, що повинна кожному з них отворити свободну дорогу до розвитку всіх культурних сил, що криються в них.

Хто старанно слідив за історією соціалістичного руху між сучасними, відєтатими культурно або поневоленими чужою високою культурою народами, — може справді потвердити правдивість сказаного. Майже в усіх них соціалістична інтелігенція починала з космополітизму або з проповіді асіміляції в чужою високою культурою, майже всюди вона цуруала ся національних завдань і змагала лише втягти маси в загальнолюдський соціалістичний рух, і майже у всіх них кінчила та інтелігенція тим, що ставила собі за ціль не лише обстрактне визволення чоловіка, але й національне відродження народу.

Той новий зворот в діяльності соціалістичної партії національно-поневоленого народу являється ся всюди найважливішою подією в його історії. Початковий космополітизм і сліпа, нічим не оправдана ненависть до всего національного були для широких народніх мас великою перепеною, щоби пристати до соціалізму. Навадницькі партії і течії з духовенством на чолі користувалися тою обставиною, оголошували себе одинокими захисниками народних і націо-

нальних інтересів і не без права могли покавувати на соціалістичну партію, як на народного ворога, що змагає до знищення і зметення з лиця землі самого народу. Чуття національної самооборони підказувало масам необхідність опирати ся на назадницькі елементи і вести непримириму боротьбу з внутрішнім ворогом, що робить замах на саме істновання народу.

Але від тої хвили, коли соціалістична партія починає говорити не лише від імені інтернаціонального пролетаріату, але і від імені своєго поневоленого народу, від тої хвили, коли вона перед самим народом видвигає нові завдання національного визволення і вказує на нові, поступові, більше доцільні дороги для розвязки тих завдань, — цілковито вміють ся її роля і значення в історичній долі народу. В назадницьких сил виривається ся підстава від ніг. Народні маси, не затуманені вже шовіністичним чадом назадників, находять задовolenня для своєго природного й законного національного чуття в програмі «соціалістичної партії», і починають чуттєвше прислухувати ся до загальнолюдських завдань, що вложені в ній і починають у чим раз зростаючім чисел наповняти її ряди.

Признання правдивих національних інтересів народу їй служба їм являють ся найдоцільнішою тактикою для соціалістичної партії. Історія флямандського, чеського й українського (в Галичині) соціалізму доказала вже плодотворність тої тактики навіть з чисто загальнолюдського становища: зі становища притягнення народніх мас до соціалізму. Таким чином признання національного елементу в міжнароднім прінципі лежить також в інтересі тої галузі культури, що ми називали історичною діяльністю.

Говорячи про ту важнішу галузь загальнолюдської культури, — галузь, направлену на частину або повну зміну всіх обявів суспільного й культурного життя, — годі не звернити уваги ще і на слідуючі думки.

Розглядаючи причини поступу і застою в окремих народів в ріжні часи їх історичного життя, ми бачимо, що перед добами поступу було все духове зближення або лише духовна стріча з іншими народами. Ми не знаємо ані одного прикладу в історії, коли би доба застою в котрого-будь народу або гурту народів, захоплених тою самою культурною атмосферою, закінчувала би ся без впливу з боку інших народів, принаджених до іншої культурної атмосфери. З другого боку можна навести богато прикладів на те, коли народи, утворивши свою культурну атмосферу і відгородивши її від віншнього впливу, з часом тратили свої творчі спосібності і западали в стан культурного застою.

Думки немов би вичерпували всю свою самостійність, оберталися в повторюванню того самого шаблону, і постійні повторювання того шаблону кінець-кінцем приглушували слабі парослі критичної думки одиниць, ще така необхідна для історичної діяльності навіть в царині розвитку й удосконалення матеріальних продукційних сил.

Наступило те, що находимо при ендосмозі і ексосмозі ріжніх плинів, коли після деякого часу взаємною обміну і руху плини приходять в однаковий стан, і рух зникчується ся.

Може й міжнародне життя представляє щось в роді ендосмози й ексосмози, і дальший рух поступу культури може й застановити ся, як лише всі народи „зіллють ся“ в одно „людство“ з цілковито однаковою для всіх культурною атмосферою. Може сама та обставина, що в ріжній культурній атмосфері, що постійно впливають одна на одну, не дають ані одній з них можливості сконсолідувати ся і застигнути в раз на завсігди виробленім шаблоні. До сей пори ми бачимо перед собою в людстві культурні атмосфери, що ріжнуть ся між собою не лише по своїм формам і не лише по своїм продуктам вищих царин „свобідної“ творчості, але й по своєму змістови, по своїм відповідям на важніші питання царства необхідності. Така ріжнородність веде обов'язково до ворожої стичності ріжніх культурних атмосфер. Але та ворожа стичність цілковито не конечна для їх плодотворного взаємного впливу. Цілком можливий стан, коли всі національності будуть в своїм культурним життю придержувати ся однакових загально-людських засад і будуть ріжнити ся одна від одної лише по мові, по орігінальним відтінкам в розвязці важніших завдань „необхідних“ царин культури і по продуктам своєї національної творчості в царинах вищих там, де не може бути загальнообов'язкових розвязок для всім людей. Таких ріжниць досить буде для того, щоби не дати всім людським культурам зілляти ся в одну атмосферу, що скоро витворює свою рівновагу і може через се одно вже в засуджені на засітій.

Зрештою, щоб не було з тою справою в далекій будучності, для нашого часу і для найближшої, близької і навіть більше або менше далекої будучності істновання окремих національностей запечнене і не може підлягати ні найменішому сумніву, так що кожда національність має новне право дивити ся на себе як на окрему культурну атмосферу, що витворює їй одній питомі продукти вищої культури, що бере впливи во вні і зі своєго боку впливає або може впливати на інші культурні атмосфери, піддержуючи таким чином вічний культурний рух, вічне вироб-

люваннє все нових і нових орігінальних форм людського життя. І саме тому, що кождий народ представляє таку самостійну атмосферу, що ділає немов закваска в загально-людській культурі, він має безпечне право окружати себе такими державними й міжнародними установами, котрі забезпечували би йому повний і неоспорюваній розвиток всіх форм його національної творчості й давали си йому можливість наповнити ті форми загальнолюдським змістом.

Винайд і виробленнє тих державних і міжнародних установ представляє, розуміється ся, дуже нелегке завданнє, особливо, коли маєть ся до діла з такими народами, що не живуть на заокругленій, їм одним належній території. Але се завданнє не є не до виконання. І теорія і практика національної справи в західній Європі виробили дуже важні прінципи для розвязку того трудного і складного завдання. Виклад, аналіза й оцінка тих прінципів виходять на жаль поза межі сеї праці і вимагають самостійної розвірбки. Тепер, кінчаючи наші розсліди, ми повинні ще лише визнати отсе.

Задля того, щоби народні маси, без участі котрих не робить ся нічого великого в історичним життю, могли одушевляти ся завданнями розвитку своєї національної культури і зужити всії свої сили для розвязку своєго національного питання, конечно, щоби їх економічне положення піднесло ся що найменше на таку висоту, котра давала би їм відповідно богато свободного від матеріальних клопотів часу для насолоди тими виепшими продуктами національної творчості, що її самостійний розвиток вони покликані обороняти в своїй діяльності.

Коли таким чином соціаліам ніяк не може потерпіти від того націоналізму, що входить як законний елемент в прінціп інтернаціоналізму, то їй той елемент націоналізму може лише тоді вдійснити ся і бути переведений в життє, коли він буде опирати ся свідомо на соціалізм і йтиме постійно поруч з ним.

Вийшли з друку такі книжки:

М. Михайленко — Національне питання в Росії й війна.

М. Михайленко — Росія й Україна.

М. Михайленко — „Визвольні Маніфести“ російського уряду в теперішній війні.

Юрій Ручка — Російські соціалісти й теперішня війна.

М. Залізняк — Самостійна Україна — несоціалістичне гасло?

М. Залізняк — Українці, Росія й війна.

М. Драгоманів — Чудацькі думки про українську національну справу.

М. Драгоманів — Листи на надніїпранську Україну.

М. Драгоманів — Віра і громадські справи, друге українське видання.

М. Лозинський — Українська Галичина — окремий коронний край.

К. Кавтеський — Національність й інтернаціональність.

К. Кавтеський — Національна держава, імперіялістична держава й союз держав. — Дмитро Сметанка — Соціалізм, завойовницька політика, патріотизм і націоналізм.

В. Лібкнехт — Чи Європа має скозачіти?

Ф. Ляссаль. — Програма робітників.

Ф. Ляссаль. — Про суть конституції.

Др. Осип Назарук: Що се є: суспільні класи, боротьба клас, буржуазія, пролетаріят, капіталізм і організація?

В. Рюминський — Повстане селян в Англії, друге українське видання.

Ф. Волховський — Казка про салдатську душу, друге українське видання.

Ф. Волховський — Казка про неправедного царя, друге українське видання.

Ф. Волховський: Як мужик став довжником у всіх.

Чи є тепер панщина?

В. Швачка — Чому позичали віру?

Х. Житловський — Соціалізм і національне питання.

К. Реннер — Національна справа, імперіалізм і соціалізм.

К. Реннер. — Надія, як правна ідея й інтернаціонал.

А. Бах — Цар — Голод, друге українське видання.

В німецькій мові вийшли

Georg Ruczka: Die russischen Sozialisten und der gegenwärtige Krieg.

Georg Ruczka: Die französischen Sozialisten und der Krieg.

В „Політичній Бібліотеці“ вийшли:

Л. Василенко — Світова війна.

С. Томашівський — Галичина. Політично історичний нарис з приводу світової війни.

М. Лозинський — Утворення українського коронного краю в Австрії.

Друкують ся або готують ся до друку:

Н. Андреев: Початки релігії.

Ж. Жорес — Батьківщина і робітництво.

М. Борисов — Соціалізм і проблема національної автономії.

К. Ляйтнер — Імперіалізм московського народу.

Е. Пернерсторфер — Про новітній націоналізм.

Національна справа й Партия Соціалістів-Революціонерів.

Галичина й її національне значіння для України.

Е. Бернштайн. — Інтернаціонал робітничої класи й європейська війна.

I. Сокира — Хай Європа козачі!

М. Драгоманів — Рай і поступ.

М. Драгоманів — Старі хартії вольності.

М. Драгоманів — Про неволю віри.

М. Драгоманів — Оповідання про заздрих богів.

М. Драгоманів — Швайцарська республіка.

Вандервельд — Ідеалізм в марксізмі.

Л. Шишко — Оповідання з московської історії.

Частини I—III.

Л. Шишко — Робочий народ і державний лад.

Національна справа в Росії й як її полагодити.

Боротьба за землю і волю в Росії.

Що таке свобода й як її здобувати.

Від самодержавства до народоправства.

Панщина й її упадок в західній Європі.

Французька армія під час великої революції.

Славетні дні турецького війська.

В. Винниченко — Боротьба (оповідання).

